

Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
Кафедра філології

Реєстраційний № _____

Кваліфікаційна робота
ПЕРЕКЛАД ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ТА ТРАНСЛЯЦІЯ КУЛЬТУРИ
(УГОРСЬКА ВЕРСІЯ "ЛІСОВОЇ ПІСНІ" ЛЕСІ УКРАЇНКИ)

ЛІЙВОІ АЛІЗ-МАРІЯ ЕДУАРДІВНА

Студентка II-го курсу

Освітня програма «Мова і література угорська»

Спеціальність 035 «Філологія» 035.071 «Мова і література угорська»

Рівень вищої освіти: магістр

Тема затверджена на засіданні кафедри

Протокол № 107 / 14.10.2024.

Науковий керівник:

Чордаш Василь Васильович

доктор філософії, доцент

Завідувач кафедри

Берегсасі Аніко Ференцівна,

зав. кафедри, доктор габілітований, професор

Робота захищена на оцінку _____, «__» _____ 202_ року

Протокол № _____ / 202_

**Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II**

Кафедра філології

**Кваліфікаційна робота
ПЕРЕКЛАД ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ТА ТРАНСЛЯЦІЯ КУЛЬТУРИ
(УГОРСЬКА ВЕРСІЯ "ЛІСОВОЇ ПІСНІ" ЛЕСІ УКРАЇНКИ)**

Рівень вищої освіти: магістр

Виконавець: студентка II -го курсу

ЛІЙВОІ АЛІЗ-МАРІЯ ЕДУАРДІВНА

Освітня програма «Мова і література угорська»

Спеціальність 035 «Філологія» 035.071 «Мова і література угорська»

Науковий керівник: **ЧОРДАШ ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ**

доктор філософії, доцент

Рецензент: **КЕЙС МАРГАРИТА ЮРІЇВНА**

кандидат наук, доцент

Берегове
2025

**Ukrajna Oktatási és Tudományügyi Minisztériuma
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola**

Filológia Tanszék

**MŰFORDÍTÁS ÉS KULTÚRAKÖZVETÍTÉS (LESZJA UKRAJINKA
ERDEI REGÉJÉNEK MAGYAR VÁLTOZATA)**

Magiszteri dolgozat

Készítette: LÉVAI ALIZ MÁRIA

MA II. évfolyamos magyar nyelv és irodalom

szakos hallgató

Témavezető: DR. CSORDÁS LÁSZLÓ

PhD, docens

Recenzens: DR. KÉSZ MARGIT

kandidátus, docens

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
I. ПЕРЕКЛАД І КУЛЬТУРНА ПЕРЕДАЧА: ТЕРМІНИ, ЗНАЧЕННЯ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ.....	8
1.1. Поняття та значення художнього перекладу	8
1.2. Роль культурної передачі в літературі та суспільстві	11
II. ІСТОРІЯ УГОРСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ В КОРОТКОМУ ОГЛЯДІ – ВІД ЯНОША АРАНІ ДО ПОКОЛІННЯ «NYUGAT».....	13
2.1. Переклади Шекспіра Яноша Арань	13
2.2. Перекладацька діяльність першого покоління «NYUGAT»	14
III. ЗУСТРІЧ ДВОХ ЛІТЕРАТУРНИХ СВІТІВ: ІШТВАН КОВТЮК І ЛЕСЯ УКРАЇНКА.....	17
3.1. Життя та перекладацька діяльність Іштвана Ковтюка.....	17
3.2. Життя та діяльність Лесі Українки.....	18
3.3. Історія та контекст твору	20
3.4. Передумови створення «Лісової пісні»	21
IV. КРИТИЧНЕ ПОРІВНЯННЯ «ЛІСОВОЇ ПІСНІ» І «ERDEI REGE».....	22
4.1. Імена персонажів та характеристики.....	22
4.2. Культурні посилання та фольклорні мотиви	25
4.3. Лінгвістичні та культурні адаптації в тексті.....	28
4.4. Жанрові особливості та збереження символіки	33
4.5. Вираження емоцій та психологічна глибина	37
4.6. Соціальний та ідеологічний контекст.....	40
4.7. Текстова когезія та стилістичні відмінності	42
4.8. «Видимість» перекладача – голос Іштвана Ковтюка в перекладі.....	44
V. МАВКА. ЛІСОВА ПІСНЯ: ТРАГІЧНА ФЕЄРІЯ І ПАРАЛЕЛІ В АДАПТАЦІЇ АНІМАЦІЇ	46
5.1. Нові персонажі та їх роль. Зміни в зображенні головних героїв	47
5.2. Паралелі та відмінності між твором Лесі Українки та сучасною адаптацією.....	48
УЗЯГАЛЬНЕННЯ.....	51
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА.....	53
РЕЗЮМЕ	56
ДОДАТОК.....	58

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS.....	6
I. MŰFORDÍTÁS ÉS KULTÚRAKÖZVETÍTÉS: FOGALMAK, JELENTŐSÉG ÉS ELMÉLETI ALAPOK	8
1.1. A műfordítás fogalma és jelentősége.....	8
1.2. A kultúraközvetítés szerepe az irodalomban és a társadalomban.....	11
II. A MAGYAR MŰFORDÍTÁS TÖRTÉNETE VÁZLATOSAN – ARANY JÁNOSTÓL A NYUGAT NEMZEDÉKÉIG.....	13
2.1. Arany János Shakespeare-fordításai	13
2.2. A Nyugat első nemzedékének műfordítói tevékenysége.....	14
III. KÉT IRODALMI VILÁG TALÁLKOZÁSA: KÓTYUK ISTVÁN ÉS LESZJA UKRAJINKA	17
3.1. Kótyuk István élete és műfordítói munkássága	17
3.2. Leszja Ukrajinka élete és munkássága	18
3.3. A mű története és háttere	20
3.4. A „Лісова пісня” – Erdei rege: keletkezésének háttere.....	21
IV. A „ЛІСОВА ПІСНЯ” ÉS ERDEI REGE KRITIKAI ÖSSZEHAJONLÍTÓ VIZSGÁLATA.....	22
4.1. Szereplőnevek és karakterjellemezők	22
4.2. Kulturális utalások és folklórmotívumok	25
4.3. Nyelvi és kulturális adaptációk a szövegben	28
4.4. Műfaji sajátosságok és a szimbolika megőrzése	33
4.5. Érzeleml kifejezés és lélektani mélység	37
4.6. Társadalmi és ideológiai háttér.....	40
4.7. Szövegkohézió és stilisztikai különbségek.....	42
4.8. A fordító „láthatósága” – Kótyuk István hangja a fordításban.....	44
V. MAVKA, AZ ERDŐ ŐRZŐJE: A TRAGIKUS TÜNDEKJÁTÉK ÉS AZ ANIMÁCIÓ- FELOLDOZÁS PÁRHUZAMA	46
5.1. Új karakterek és szerepük. A főszereplők ábrázolásának változtatásai.....	47
5.2. Párhuzamok és eltérések Ukrajinka műve és a modern adaptáció között	48
ÖSSZEGZÉS.....	51
IRODALOMEKYZÉK.....	53
PE3IOME	56
MELLÉKLETEK	58

BEVEZETÉS

A műfordítás jelentősége a kultúraközvetítés folyamatában kiemelkedő. A fordító nem csupán nyelvi eszközökkel ülteti át a szöveget, hanem kulturális rétegeket is közvetít; ezzel a célnyelvű olvasót bevezeti az eredeti forráskultúra világába, hidat teremtve két nemzet között.

A fordítók a két irodalom közötti dialógust is gazdagítják, ahogy Kótyuk István példája mutatja: mint a kárpátaljai magyarság egyik meghatározó nyelvésze és műfordítója, nyelvi kontaktusok és kulturális átjárás előmozdítására törekedett. Rába György fordítástörténeti munkái pedig rámutatnak, hogy a klasszikus magyar költők (Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád) alkotói életműve elválaszthatatlan műfordítói szerepüktől. E kutatások alapján egyértelmű, hogy a műfordítás kutatása egyszerre irodalomtudományi és kultúraközvetítő folyamatot igényel.

Magiszteri dolgozatom ennek a kettős szemléletnek a jegyében vizsgálja Leszja Ukrajinka drámai költeményének magyar változatát. A dolgozat témája a műfordítás és a kultúraközvetítés elméleti hátterének bemutatása, valamint Leszja Ukrajinka Erdei rege című művének elemzése Kótyuk István fordítása alapján. Céлом feltárni, miként jelenik meg a fordító közvetítő és egyben alkotói szerepe a fordításban, hogyan alkalmaz kulturális adaptációs stratégiákat, és milyen névadási megoldásokkal, folklórelemekkel éri el, hogy a mű mesés hangulata a magyar olvasó számára is átélhetővé váljon. Az ukrán eredeti szöveg és a magyar változat összevetése során kiemelten foglalkozom a névadási stratégiákkal (például a jelképes nevekkel), valamint a mitikus elemek és motívumok átültetésével. A dolgozat tudományos stílusa a filológiai tradíciókat követi, Kosztolányi Dezső, Pusztai-Varga Ildikó és Rába György szövegértelmezési elveit szem előtt tartva.

A vizsgált mű, Leszja Ukrajinka Erdei rege (ukránul „Лісова пісня”) a modern ukrán irodalom klasszikusa, 1911-ben íródott filozófiai dráma. A tündérvjáték saját műfaji újdonságot jelentett: a népi mítoszok világát ötvözi a 20. századi intellektuális felfogással. A dráma politikai allegóriaként is értelmezhető (a volhíniai erdő, a természet erői mint szláv lelkeségi kódok), miközben univerzális emberi konfliktusokról és az alkotói szabadságvágyáról szól.

Magyar kontextusban az Erdei rege elsődleges értéke, hogy páratlanul gazdag költői világát, mítosz mesés atmoszféráját és drámaiságát magyar nyelven is elérhetővé teszi. A dolgozatban bemutatott kulturális jelentőségű kérdés, hogy a mű transzponálható-e úgy,

hogy a magyar olvasó a címszereplő erdei nimfa univerzális élményével azonos súllyal találkozzon.

A dolgozat tárgyát képezi a mű magyar változata, melyet Kótyuk István fordított. Kótyuk a kárpátaljai magyar kutatás jelentős alakja, aki egyetemi, majd főiskolai oktatóként és nyelvészként a két nemzet kulturális kapcsolatának építését tartotta szem előtt. 1993-ban jelent meg az Erdei rege magyar–ukrán kétnyelvű kiadása az Intermix Kiadónál. Kótyuk fordításában – a dolgozat szerint – a nyelvi közvetítésen túl a mű hangulatának és értelmi tartalmának közvetítése a cél. A dolgozat elemzi, hogy a fordító döntései (szóválasztás, stílusjegyek, képi kifejezések) miként teremtenek hidat a szláv és magyar folklór és szépirodalom között.

Az első és második fejezetben áttekintem a műfordítás fogalmát és elméleti kérdéseit, mint például a fordítói hűség-problémát és a kultúrák közvetítés eszközeit, felhasználva a szakirodalom fontosabb megállapításait. A harmadik fejezetben részletesen bemutatom Leszja Ukrajinka Erdei rege című művét a magyar fordítással elemezve, különös tekintettel a fordítói stratégiákra: a névadási elvek vizsgálatával, a kulturális utalások, varázsigék és folklór-elemek magyar nyelvi megoldásaival, hangsúlyozva a fordító alkotói és kultúrközvetítő szerepét. Végül az utolsó fejezetben térek ki a mű animációs filmjére, amely ukránul a Мавка. Лісова пісня néven ismert, míg a magyar változata Mavka, az erdő őrzője címet viseli.

I. MŰFORDÍTÁS ÉS KULTÚRAKÖZVETÍTÉS: FOGALMAK, JELENTŐSÉG ÉS ELMÉLETI ALAPOK

1.1. A műfordítás fogalma és jelentősége

„Mert mondjanak bármit is a fordítás elégtelenségéről,
ez volt s marad a legfontosabb s legiszteletreméltóbb
dolgok egyike az egyetemes szellem világában.”
(Goethe, Levél Thomas Carlyle-nek, 1827. júl. 27.)¹

A műfordítás szótári definíció szerint irodalmi művek fordítását jelenti egyik nyelvről a másikra. Nem pusztán szó szerinti átültetésről van szó, hanem egy alkotás újjáteremtéséről egy másik nyelvi-kulturális közegben. A fordító ilyenkor nemcsak nyelvek között, hanem kultúrák között is közvetít: a fordítás kultúraközvetítés is, hiszen feltételezi azt a képességet, hogy a fordító „eltávolodjék saját közösségétől és közeledjék a tőle idegenhez”² – azaz hidat verjen eltérő nyelvi és kulturális közösségek között. A kultúrák közötti párbeszéd így válik lehetővé, ami nélkülözhetetlen az irodalmak fejlődésében és egymásra hatásában.

A műfordítás komplex alkotói folyamat, melyben az eredeti mű nyelvi, esztétikai és kulturális dimenzióit a cél nyelv közönségének befogadói igényeihez igazítjuk. Kappanyos András Bajuszbögre, lefordíthatatlan (Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer) című munkájában a műfordítást a kulturális transzfer egyik formájaként definiálja. A műfordító feladata túlmutat a pusztán szavak közötti megfeleltetésen; a fordítás során adaptációs folyamat zajlik, mely a cél nyelv közönség kulturális kontextusába illeszti az eredeti alkotást.³

A fordítás folyamata mindig egy viszonyítási pontra épül. Lanstyák István meghatározása szerint a fordítás meglévő mintára épülő függő (vagy másodlagos) szövegalkotás, amelynek eredménye szintén függő szöveg, legyen az írott vagy szóbeli. Ez azt jelenti, hogy minden fordítás viszonyul egy eredeti gondolathoz, szöveghez, művészeti alkotáshoz vagy éppen egy kultúrához.⁴

A fordítás jelensége számos filozófiai kérdést vet fel a nyelv és jelentés természetével kapcsolatban. Az egyik legalapvetőbb probléma, hogy két különböző nyelv sohasem fed

¹ Burján Monika: *A fordításról való gondolkodás története Magyarországon 1787 és 1883 között*. Phd értekezés. Szegedi Tudományegyetem (SZTE), Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2003:3

² Szegedy-Maszák Mihály: *Megértés, fordítás, kánon*. Pozsony, Kalligram kiadó, 2008:44

³ Kappanyos András: *Bajuszbögre, lefordíthatatlan műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer*, Budapest, 2015

⁴ Lanstyák, I.: *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2006

tökéletesen egymást, hiszen a szavak jelentése, a nyelvtani szerkezetek, a hangzás és a kulturális konnotációk eltérnek. Emiatt gyakran hangoztatják a fordítás paradoxonját: egyszerre lehetetlen és mégis szükségszerű. Ahogy Szegedy-Maszák fogalmaz: „A fordítás a leghetetlenebb lehetőség. Egyrészt szétválasztja a jelentőt s a jelentettet, hangot vagy betűt és jelentést, s ez majdnem úgy képtelenség, mint festményt szoborrá, ötfokú zenét hétfokúvá átalakítani.”⁵

Octavio Paz, mexikói író és költő híres esszéjében rámutat arra, hogy amikor beszélni tanulunk, valójában fordítani tanulunk. Ezzel arra utal, hogy már az anyanyelv elsajátítása is az ismeretlen fogalmak lefordítását jelenti a saját nyelvi rendszerünkbe. Paz szerint „minden szöveg egyedi, de egy másik szöveg fordítása is egyben.” Vagyis minden szöveg egyszerre fordítás és eredeti – egy korábbi szöveg vagy tapasztalat átültetése, illetve egy új alkotás. Ezzel hangsúlyozza, hogy az irodalmi alkotás és a fordítás között mennyire elmosódik a határ, mivel az irodalmi szöveg létrehozása is egyfajta fordítás (a gondolatok nyelvvé formálása), míg a fordítás maga is kreatív aktus, újraírás.⁶

Filozófiai szempontból a fordításról való gondolkodás két pólus között mozog: az egyik a fordíthatatlanság hangsúlyozása, a nyelvek és kultúrák radikális különbözősége miatt, a másik a fordíthatóság és az egyetemes jelentés keresése, annak felismerése, hogy bizonyos emberi tapasztalatok és történetek átvihetők más nyelvi formába is. A fordíthatatlanság gondolatát erősítik azok a tényezők, amelyek az irodalmi szöveg egyediségét adják, azaz a nyelvi zeneiség, hangulat, kulturális utalások és többértelműségek. Ugyanakkor a fordíthatóság hitét táplálja az a tapasztalat, hogy számtalan mű élvezhető idegen nyelven is, és a világirodalom nagy része fordításokból épül fel. E két pólus közötti feszültséget a fordító kreativitása hivatott feloldani: a fordítás végső soron értelmezés is.⁷

Kosztolányi Dezső például – szemben Paz optimizmusával – inkább a „ferdítést” látta a fordításban, és azt, hogy a különböző nyelvek eltérő „szavak zenéje” miatt a művek hatása sosem lesz azonos más nyelven.⁸ Szerinte a nyelvi és kulturális távolság miatt bizonyos elemek átültethetetlenek, így a fordító szükségszerűen veszít az eredeti mű

⁵ Szegedy-M. M (2008), I.m., 16. o.

⁶ Laszkács Á. 2015. Filmfordítás – nyelvi, művészi, kulturális közvetítés. Apertúra 10. évf. 2. szám.

[Filmfordítás – nyelvi, művészi, kulturális közvetítés | Apertúra](#)

Letöltés dátuma: 2025.03.15.

⁷ Szegedy-M. M (2008), I.m.

⁸ Miklós Laura: A fordítás melankóliájáról. Jelenkor, 2017-07-26

<https://www.jelenkor.net/multkor/849/a-forditas-melankoliajarol#:~:text=ellent%C3%A9ben%20a%20Kosztol%C3%A1nyi%20Dezs%C5%91%20k%C3%A9rd%C3%A9s%20B6z%C3%BCI%20eml%C3%ADtek%20n%C3%A9h%C3%A1nyat>

Letöltés dátuma: 2025.05.02.

jelentésárnyalataiból. Kosztolányi maga is belátta, hogy a fordítás eredményét lehetetlen előre megjósolni: előfordul, hogy a más nyelvre átültetett vers elveszíti erejét és szépségét, ám megeshet az is, hogy új, eddig rejtett értékei tárulnak fel, sőt, akár túl is szárnyalhatja az eredeti alkotást.⁹

A forrás- és célnyelv viszonya ennek megfelelően a hűség és szabad alkotás pólusai között értelmezhető. Hagyományosan a „hűség” a forrásszöveg formájához és tartalmához való ragaszkodást jelentette, míg a „szép hűtlen” fordítások a célnyelvi olvasó igényeit, az esztétikai hatást helyezték előtérbe akár az eredeti pontos követésének rovására.¹⁰

Az adaptáció kérdése szorosan ide kapcsolódik. Adaptációs eljárások alatt a fordítástudomány azt érti, amikor a fordító tudatosan eltér az eredetitől valamilyen cél érdekében – például kulturálisan kötött elemek cseréje, modernizálás, rövidítés vagy bővítés.¹¹

Az adaptáció tehát a fordító felelőssége és művészi döntése: milyen mértékig lehet eltérni az eredetitől a hatás kedvéért? A 20. század elején úgy nevezték az ilyen túl szabad fordításokat, hogy „szép hűtlenek”, utalva arra, hogy bár hűtlenek az eredeti szöveghez, szépségükkel a célnyelvi irodalmat gazdagítják. Rába György szerint „minél inkább eltér az adott fordítás a forrásnyelvi szöveg jelentéstartamától, annál inkább beszélhetünk fordítói individualizálásról, azaz hűtlenségről.”¹²

Pusztai-Varga Ildikó kiemeli, hogy a fordítói hang és személyes motiváció jelentősen befolyásolja a műfordítás sikerét. A fordító személyes kulturális háttere és tapasztalatai meghatározzák a fordítói döntéseket, ezért minden fordítás egyedi kulturális lenyomatot hordoz magában.¹³

A fordító bizonyos értelemben társszerzőjévé válik a műnek, kreativitása hozzájárulhat egy adaptált mű sikeréhez, ugyanakkor kritikát is kiválthat, ha az adaptáció túlzott. Ezért a fordítónak mindig mérlegelnie kell az adaptáció mértékét: mit nyer vele a célnyelvi olvasó, és mit veszít el az eredeti mű sajátosságaiból.

A fordító szerepe az elmúlt évtizedekben a korábbinál hangsúlyosabb megvilágításba került. Már az 1950-es években is felvetették, hogy a fordító nem pusztán „átültetője” egy

⁹ Szegedy-M. M (2008), I.m. 77 o.

¹⁰ Kántás, Balázs (2013) *Szép-e minden, ami hűtlen? Rába György A szép hűtlenek és József Ildikó Mű, fordítás, történet című fordítástörténeti monográfiájának szemléleti és elméleti összehasonlítása*. Kurázi Folyóirat - Irodalmi és Kulturális Folyóirat 9.

¹¹ Szegedy-M. M (2008), I.m.

¹² Kántás, Balázs (2013), I.m. 3 o.

¹³ Pusztai-Varga, I. (2021): A műfordító hangja: a kultúraközvetítés személyes motivációi. In: Nagy, Sándor István (szerk.) *A nyelvtudomány aktuális kérdései: Tanulmányok Nyomárcay István emlékére*. Budapest, MTA Modern Filológiai Társaság 2021: 418-431.

szövegnek, hanem alkotó közvetítő két kultúra között. Szerepét gyakran a láthatóság szempontjából elemzik – milyen mértékben van jelen a fordító egy műben? E kérdés különösen izgalmas a Nyugat folyóirat kapcsán, amelynek története három egymásra épülő nemzedék tevékenységével írható le. Az első nemzedékhez (1908–1918) Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Kaffka Margit tartozott; a másodikhoz (1920-as évek) többek között Szabó Lőrinc, József Attila, Illyés Gyula, Tamási Áron; míg a harmadik nemzedékben (1930-as évektől) olyan alkotók jelentkeztek, mint Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Vas István vagy Radnóti Miklós.¹⁴

A Nyugat első nemzedékének idején azonban még erőteljesebben élt az a szemlélet, amely szerint a műfordítók háttérbe húzódó láthatatlan szolgák, akiknek fő erénye az észrevétlenség. Ezzel szemben ma már a fordító láthatósága elfogadott, elismerjük, hogy minden fordításban benne rejlik a fordító egyéni stílusa, értelmezése. Pusztai-Varga Ildikó a műfordítót „kulturális brókernek” nevezi, azaz olyan közvetítőnek, aki két kultúra között közvetít értékeket.¹⁵ A „bróker” kifejezés arra utal, hogy a fordító egyszerre ismeri az eredeti mű kulturális kontextusát és a célközönség elvárásait, s e két oldalt köti össze. Így a fordító nem pusztán nyelvi kódokat cserél, hanem interkulturális kommunikációt valósít meg.

Összességében a fordító interkulturális közvetítő, akinek munkája egyszerre nyelvi, kulturális és kreatív tevékenység. Saját ars poeticáját is érvényesítheti – van, aki a láthatatlan tolmács szerepére törekszik, más a bátrabb, interpretáló alkotóera. A fordításelmélet pedig ennek megfelelően vizsgálja a fordító stratégiáit a hűség, a láthatóság és az interkulturális dialógus dimenzióiban.

1.2. A kultúraközvetítés szerepe az irodalomban és a társadalomban

A kultúraközvetítés lényege, hogy a fordító a forráskultúra értékeit, szokásait és kontextusát megérthetővé teszi a célközönség számára. Berszán István hangsúlyozza, hogy a műfordítás során nemcsak a nyelvet, hanem a mögötte álló kulturális gyakorlatokat is közvetíteni kell.

¹⁴ Sipos Lajos (szerk.): *Pannon enciklopédia – Magyar nyelv és irodalom*. Budapest, Dunakanyar 2000 Könyvkiadó, 2001.

¹⁵ Pusztai-Varga I. (2008): Műfordítók mint kulturális brókerek. Egy terminus útja a kultúrakutatástól a műfordításig. In: Klaudy Kinga (szerk.), *Fordítástudomány. Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*, Yellowstone-Nyomda Kft. Budapest, 2008. X. évfolyam, 2. szám

Ezáltal válik a fordító közvetítővé, aki két különböző kulturális világ között teremt kapcsolatot, hidat képezve a különböző kultúrák között.¹⁶

A fordítás az a csatorna, melyen keresztül egy adott kultúra értékei, történelme, mentalitása átjuthat egy másik kultúrába. Ebből fakad a műfordító felelőssége is: az ő interpretációján múlik, milyen kép alakul ki egy idegen nemzet irodalmáról a befogadó közegben.

A fordítás ily módon nem csupán technikai feladat, hanem kulturális interpretáció is, amely megköveteli a fordító érzékenységet, tájékozottságát és kreativitását.

A kultúraközvetítés a társadalomban is fontos szerepet tölt be. A fordítás az idegen nyelvű információk, hírek, tudományos eredmények terjesztésének eszköze, így hozzájárul a globális tudásmegosztáshoz. Az irodalmi fordítás speciális területe ebből a szempontból, hiszen itt nem csak információ átadásáról van szó, hanem a kultúra mélystruktúráinak közvetítéséről, hiszen értékek, érzések, világlátás, humor, esztétikai normák cserélnek gazdát. Így lesz a fordítás a kultúrák dialógusának kulcsa.¹⁷

Minden fordítás egyben veszteség és nyereség: veszít az eredeti forma egyediségéből, de nyer egy új közönséget és új jelentésrétegeket a célnyelvben. Ahogy a fordításelméletben mondani szokás, a jó fordítás „Aufhebung”-szerű átlényegítés – egyszerre tagadja és felemeli az eredetit.¹⁸

Leszja Ukrajinka Erdei rege című tündérvjátékának magyar változata tökéletes példája a műfordítás kulturális dimenziójának. Kótyuk István kétnyelvű kiadása rámutat arra, hogy az ilyen fordítási feladat nemcsak a szöveg pontos nyelvi visszaadását követeli meg, hanem a mögötte rejlő kulturális háttér, gondolkodásmód és művészeti világ közvetítését is. A fordítónak figyelembe kell vennie mind az eredeti mű kulturális sajátosságait, mind pedig azt a befogadó kulturális kontextust, amelybe a fordítást helyezi.

¹⁶ Berszán I. (2012): Irodalom és gyakorlás-kultúra. In: *Anyanyelvi Kultúraközvetítés* - 1. évf. 1. sz., 1-17

¹⁷ Szegedy-M. M (2008), I.m.

¹⁸ Szegedy-M. M (2008), I.m. 16. o.

II. A MAGYAR MŰFORDÍTÁS TÖRTÉNETE VÁZLATOSAN – ARANY JÁNOSTÓL A NYUGAT NEMZEDÉKÉIG

2.1. Arany János Shakespeare-fordításai

Arany János a magyar irodalom klasszikus fordítói közé tartozik. Bár Kazinczy és Vörösmarty tettek kísérleteket Shakespeare szövegeivel, Arany volt az, aki átfogóan fellépett a teljes magyar Shakespeare-hagyomány létrehozása mellett és érzelmi-gondolati hűséget követelt. Kótyuk István fordítói reflexiója is erre a hagyományra épít: utószavában az Erdei regét olyan világirodalmi művel hasonlítja össze, mint Shakespeare Szentivánéji álom (amelyet pedig Arany magyarított), hangsúlyozva az Ukrajinka-mű párhuzamát Shakespeare művével.¹⁹

Arany Shakespeare-fordításainak fontossága messze túlmutat a pusztán nyelvi átültetésen. Az 1860-as években bekapcsolódott a Shakespeare-drámák magyarításába, és elkészítette többek között a Hamlet, dán királyfi fordítását (1866), amely hamarosan a magyar nyelvű Hamlet kánoni változatává vált. Ruttkay Kálmán szerint ezeknek a fordításoknak „nem elsősorban a Shakespeare-fordítás, vagy a hazai Shakespeare-kultusz, hanem általában a magyar irodalom szempontjából van különös elvi és történeti jelentőségük.”²⁰

Arany fordítói műgondját jól példázza a beszélő nevek átültetése a Szentivánéji álomban. A dráma athéni mesterembereinek nevei eredetileg is jelentéssel bírnak (pl. Nick Bottom – „bottom” = fenék). Arany ezeket a neveket kreatívan, a magyar nyelvi közegben is beszédesen adta vissza. Így lett Bottomból Zuboly, egy általa alkotott szó, mely a szövőszék hengerére utal, találóan jelezve a szereplő takács mesterségét. Hasonlóan ötletes megoldások a többiek: pl. Dudás (Francis Flute, a fúvó-foldozó), Orrondi (Tom Snout, az üstfoldozó; snout = ormány, orr), Ösztövr (Robin Starveling, a szabó) stb. Arany tehát a nevek magyarításával is megőrizte a jelentést és a humorforrást, ami a darab szójátékos világához elengedhetetlen. Ezzel a fordítói eljárással „egyenest a költő kezéből” adta a darabot a magyar közönségnek²¹, mintegy a magyar nyelv természetes közegébe átültetve Shakespeare humorát.

¹⁹ Leszja Ukrajinka: Erdei rege. Tündérvjáték 3 felvonásban; ford. Kótyuk István; Intermix, Ungvár–Bp., 1993 (Kárpátaljai magyar könyvek).

²⁰ Ruttkay Kálmán (2002) „Klasszikus Shakespeare-fordításaink”, In *Összegyűjtött írások*, Budapest: Universitas, 9–31., 2002:30

²¹ Kállay Géza: „Nem mintha már teljesen elégült volnék dolgommal”: 1866: Arany János Hamlet fordításai, In *A magyar irodalom története: 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály és Veres András, a szerkesztők munkatársai Jeney Éva és Józán Ildikó, 491–510, Budapest: Gondolat Kiadó, 2007

Érdekes példa Leszja Ukrajinka esete: a neves ukrán költő-drámaíró egyik fő művében, az Erdei rege („Лісова пісня”) című tündérvjátékban a kritika párhuzamokat lát Shakespeare Szentivánéji álom-jával. Ukrajinka darabja – noha eredeti alkotás – olyan művekhez mérhető a világirodalomban, mint Shakespeare Szentivánéji álom-ja, Ibsen Peer Gynt-je vagy Vörösmarty Csongor és Tündé-je.²²

2.2. A Nyugat első nemzedékének műfordítói tevékenysége

Az 1908-ban indult Nyugat folyóirat első nemzedékének költői – Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád és társaik – nemcsak eredeti műveikkel, hanem műfordításaikkal is forradalmasították a magyar lírát. E korszakban a műfordítás a világirodalmi nyitás eszköze és egyben a saját költői nyelv megújításának terepe volt. Gyakran elhangzó vélemény, hogy „Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád költői munkássága gyakorlatilag elválaszthatatlan versfordítói tevékenységüktől”²³ – vagyis ők maguk is úgy tekintettek a fordításra, mint lírájuk szerves részére.

Babits úgy vélte, hogy a fordító feladata a világirodalom hagyományának továbbvitele a nemzeti irodalomban; ezért nála az asszimiláció volt a kulcsfogalom. Gyakran idézik tőle, hogy „a világirodalom hagyományát az irodalom folytonosságában látta”, ezért fordításaival is ezt a folytonosságot szolgálta.²⁴ Például Dante Isteni színjátékát Babits rendkívüli filológiai és nyelvi aprólékossággal ültette át magyarra, megtartva az eredeti rímformát. Ez óriási teljesítmény volt, amellyel nemcsak a mű jelentését, hanem formáját is átmentette – Babits hitvallása szerint a formához való hűség az eredeti szelleméhez való hűség része.

Kosztolányi Dezső ezzel szemben a fordításban is elsősorban költői önmagát valósította meg. Ha az idegen vers tartalmi eleme vagy stílusa nem illett bele az általa elképzelt tökéletes magyar versbe, gondolkodás nélkül változtatott rajta. Rába szerint

²² Leszja Ukrajinka: Erdei rege. Tündérvjáték 3 felvonásban; ford. Kótyuk István; Intermix, Ungvár–Bp., 1993 (Kárpátaljai magyar könyvek), 1993:304

²³ Kántás Balázs (2013), I.m. 1 o.

²⁴ Miklós Laura: A fordítás melankóliájáról. Jelenkor, 2017-07-26

<https://www.jelenkor.net/multkor/849/a-forditas-melankoliajarol#:~:text=ellent%C3%A9ben%20a%20Kosztol%C3%A1nyi%20Dezs%C5%91%20k%C3%A9pviselte,Ezek%20k%C3%B6z%C3%BCl%20eml%C3%ADtek%20n%C3%A9h%C3%A1nyat>

Letöltés dátuma: 2025.05.02.

Kosztolányi több esetben a tartalomhoz és a forrásszöveg stílusához is hűtlen.²⁵ A fordítás bizonyos fokú hűtlensége válhat széppé, ha ezáltal az átültetés művészebb, élvezetesebb lesz.

Kosztolányi ars poeticáját esszéiben is megfogalmazta: „Ha egy verset átplántálunk idegen talajba, gyakran elsorvad, nem is mindig a fordító hibájából, de az is megeshetik, hogy új életre kel, szebb lesz, mint az eredeti, mégpedig nem mindig a fordító érdeméből. [...] Néha maga a nyelv szelleme hat. Ami nálunk rossz és elcsépelt, az náluk jó és eredeti lehet, s megfordítva.”²⁶

Rába György némi kritikával állapítja meg, hogy Kosztolányi egyes fordításaiban nem riad vissza attól, hogy az eredeti versek stílusától és tartalmi jelentésétől is jelentősen eltérjen, csak hogy esztétikailag értékes, igényes magyar verset alkothasson.²⁷

Tóth Árpád a Nyugat első nemzedékének harmadik nagy műfordító költője volt, aki bizonyos értelemben a két pólus között helyezkedik el. Fordításait a kritika gyakran méltatta lírai szépségükért és finom zenei rezonanciájukért. Közismert, hogy például Baudelaire, Shelley vagy Verlaine verseit Tóth Árpád bravúrosan, forma- és tartalom-hűen ültette át magyarra, megőrizve azok eredeti versformáját és rímképletét is. Ennek ellenére Rába megjegyzi, hogy Tóth Árpád időnként annyira ragaszkodik a filológiai pontossághoz, hogy ezzel éppen az általa fordított költők verseinek hangulati ereje csorbul.²⁸

Tóth Árpád esetében is megfigyelhető a nyugatos fordítók azon törekvése, hogy a fordított vers önálló műalkotásként hasson. Fordításai gördülékenyek, természetesek, elkerülik a tükörfordítás merevségét, így az olvasó nem fordításként, hanem egyszerűen versként olvassa őket. Ebben rejlik a Nyugat-nemzedék forradalmi újítása: a fordítást a magyar líra szerves részévé tették, nem pedig idegen szöveghez fűzött lábjegyzetté.

Rába az ő tevékenységüket a hűség–hűtlenség dichotómiáján keresztül vizsgálta. Megállapította, hogy mindhárójuk munkásságában megjelenik az a bizonyos „szép hűtlenség”, de eltérő mértékben. Babitsot a „hűséges fordító” prototípusának tartotta, Kosztolányit a „hűtlen fordító” paradigmátikus alakjának, míg Tóth Árpádot valahol középen helyezte el.²⁹

Józan Ildikó későbbi kutatásaiban hangsúlyozza, hogy a fordításokat nem csupán úgy kell vizsgálni, mint eredeti és fordított szöveg összevetését, hanem mint önálló irodalmi

²⁵ Kántás Balázs (2013), I.m

²⁶ Kosztolányi Dezső 1999: *Nyelv és lélek*. Osiris Kiadó, Budapest 1999:576. oldal

²⁷ Rába György 1969: *A szép hűtlenek (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai)*, Budapest: Akadémiai Kiadó

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

műveket a célnyelvi kontextusban. A nyugatos fordítók esetében például kimutatható, hogy fordításaik hatottak a magyar irodalmi fejlődésre, így nem egyszerűen „másolatok”, hanem a magyar líra részei.³⁰ Rába még hajlott arra, hogy a fordítást a forráshoz mérje, Józan már azt nézi, mit tettek ezek a fordítások a magyar irodalommal.

A „szép hűtlenek” dilemmája tehát nem dönthető el abszolút módon. Gyakorlati szempontból a legjobb fordítók – mint Arany vagy a Nyugat nagyjai – azt bizonyítják, hogy a célnyelvi siker és az eredeti mű értékeinek közvetítése egyaránt fontos.

Például a nyugatosok idején a költői szépség elsődlegessége volt az értékmérő. Később, a 20. század közepén a hűség kultusza erősödött meg (a háború utáni időszakban elvárták a pontosabb fordítást, kevésbé tűrték a szabad átírásokat). Majd a 21. században ismét előtérbe került a befogadó: a mai olvasó a régi fordításokat sokszor archaikusnak érzi, ezért újrafordításokra kerül sor, hogy a klasszikus művek a jelen nyelven szólalhassanak meg – pl. Nádasdy Ádám Dante- vagy Shakespeare-fordításai.³¹

A „szép hűtlenek” kifejezés ma is élő metafora, de már nem pejoratív, inkább elismerése annak, hogy a fordító művészi szabadsága értéket teremthet. A mai fordítók pedig gyakran vallják, hogy ideális esetben egyszerre kell szépnek és hűnek lenni – csak hogy a hűség fogalma nem betűhűséget jelent már, hanem az eredeti mű mélystruktúrájának, hatásának hű közvetítését a célnyelven.

³⁰ Józan Ildikó 2009: *Mű, fordítás, történet. Elmélkedések*, Budapest: Balassi Kiadó

³¹ Miklósi L. I.m.

III. KÉT IRODALMI VILÁG TALÁLKOZÁSA: KÓTYUK ISTVÁN ÉS LESZJA UKRAJINKA

3.1. Kótyuk István élete és műfordítói munkássága

Kótyuk István (1934–2020) kárpátaljai magyar nyelvész, pedagógus és műfordító volt. Tanulmányait Nagyrát és Huszt után Munkácson kezdte, majd az Ungvári Állami Egyetemen szerzett diplomát 1958-ban. Pályája során az ungvári egyetem magyar tanszékének oktatójaként több évtizeden át tanított (1963–1994), később a beregszászi főiskola tanáraként is tevékenykedett, a Filológiai Tanszék vezetője lett. Kutatóként a magyar–ukrán nyelvi érintkezés és a kárpátaljai nyelvjárások szakértője volt, emellett számos magyar nyelvtankönyvet írt a kisebbségi oktatás számára.³²

Életművét szakmai díjakkal ismerték el (pl. 1993-ban Csűry Bálint-díj, Ukrajna Kiváló Oktatási Dolgozója Érdemérm, Arany János-életműdíj, 2009).³³

Kótyuk István tehát egyszerre volt a kárpátaljai magyar művelődés tudósa és a magyar–ukrán kulturális kapcsolatok előmozdítója.

Műfordítói tevékenysége különösen kiemelkedő: „...igyekezett közelebb hozni egymáshoz a két szomszédos nép kultúráját: ukrán szépirodalmi alkotások fordítójaként is ismert.”³⁴

Kótyuk István elmondása szerint mindig felkérésre fordított, ilyen volt a Mikola Dzserja kisregény is Iván Necsuj-Levickijtől. Ladizsec és Szemen Panyko műveit is így készítette.³⁵

A szerkesztőség azon kérdésére, hogy mitől jó egy műfordítás, műfordító, azt válaszolta, kevés a tehetség; fontos az, közel kerül-e a fordító a történethez és a műhöz. Ha a fordító nem tudja kizárni a maga egyéniségét, nézeteit, felfogását, előítéleteit, akkor inkább ne kezdjen hozzá a munkához. Továbbá, figyelembe kell venni, milyen szöveget fordítunk.

Leszja Ukrajinka Erdei regéje („Лісова пісня”) volt az, ami saját választás volt.³⁶

³² Dupka György: *Kárpátalja Magyar személyi és intézmény-adattára*, Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993. 83-84. old.,

³³ Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet arcképcsarnok – Kótyuk István Phd
<https://kmmi.org.ua/arckepcsarnok/irok-koltok/kotyuk-istvan-phd>
Letöltés dátuma: 2025.03.16.

³⁴ Beregszászi Anikó és Hires-László Kornélia szerk.: *Meszelt falakon túl. Születésnap kiadvány Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport–Hodinka Antal Intézet, 2014.

³⁵ Kárpáti Igaz szó 1998. „A szükség motiválta döntésem” Beszélgetés az idén kitüntetett Kótyuk István docenssel. *Kárpáti Igaz szó*, 1998. április 7., kedd.

³⁶ Uo.

Kótyuk István a fordítás utószavaként így méltatta az alkotást: „Egyszeri csodája ez a mű az ukrán irodalomnak, nincs semmi irodalmi előzménye és meg sem próbálták utánózni. Világirodalmi viszonylatban is csak olyan művekkel vethető – de nem hasonlítható – össze, mint Shakespeare „Szentivánéji álom”-ja, Ibsen „Peer Gynt”-je, Maeterlinck „A Kék Madár”-ja vagy Vörösmarty „Csongor és Tündé”-je.”³⁷

A kötetben egymás mellett szerepel az eredeti ukrán szöveg és Kótyuk magyar fordítása, amely hűen igyekszik visszaadni Ukrajinka költői nyelvezetét és a mű különleges hangulatát. Fordítása a korabeli magyar nyelvi igényességgel, lírai szépséggel szólaltatja meg a drámát, megőrizve a párbeszéd poétikus ritmusát és a népi hangvétel árnyalatait.

3.2. Leszja Ukrajinka élete és munkássága

Leszja Ukrajinka 1871–1913 (született Лариса Петрівна Косач-Квітка, írói álnevén ukránul: Леся Українка) az újkori ukrán irodalom egyik legjelentősebb alakja, aki nemcsak hazája, de a világirodalom fejlődéséhez is hozzájárult.

Előkelő, művelt családban nőtt fel: édesanyja, Olha Drahomanova (írói nevén Olena Pcsilka) ismert író, néprajzkutató volt, nagybátyja pedig Mihajlo Dragomanov, a kor prominens gondolkodója. A családi háttérnek köszönhetően Leszja kiváló nevelésben részesült, gyermekként több nyelven megtanult, összesen hét nyelvet sajátított el folyékonyan. Négyévesen már olvasott, hatévesen hímezni tudott, kilencévesen megírta első versét.³⁸

Korán kezdett írni, műveiben mélyen megjelenik a nemzeti eszme, az ukrán folklór, valamint a filozófiai és kulturális gondolatok széles skálája. Életművére nagy hatással voltak az európai modernizmus törekvései és a korabeli társadalmi-politikai viszonyok.

Fiatalon csonttuberkulózis kezdte gyötörni, ami miatt otthon tanult tovább.

Leszja Ukrajinka életét és gondolkodását nagyban meghatározta családja hazafias szellemisége és a kor progresszív eszméi. Édesanyja szellemi iránymutatása mellett különösen nagybátyja demokratikus és szocialista eszméi formálták gondolkodását.

³⁷ Leszja Ukrajinka: Erdei rege. Tündérvjáték 3 felvonásban; ford. Kótyuk István; Intermix, Ungvár–Bp., 1993 (Kárpátaljai magyar könyvek), 1993:304

³⁸ УкрЛіб — бібліотека української літератури: ЛЕСЯ УКРАЇНКА
<https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=1752>
Letöltés dátuma: 2025.03.15.

Ugyanakkor jelentős hatást gyakoroltak rá az ukrán nemzeti ébredés korának kiemelkedő irodalmi alakjai is: Tarasz Sevcsenko és Ivan Franko.³⁹

Élete során többször utazott külföldre gyógykezelésre (Németország, Egyiptom, Olaszország, Grúzia), de alkotóereje még betegsége súlyosbodása közben sem hagyott alább. Végül 1913-ban, mindössze 42 évesen hunyt el a grúziai Surami városában – fiatal kora ellenére addigra az ukrán irodalom „klasszikusává” nemesült.

Rövid élete alatt számos irodalmi műfajban maradandót alkotott – versektől és elbeszélésektől kezdve a drámákon és publicisztikán át a néprajzi és történelmi tárgyú írásokig.

Lírájának vezérmotívuma a remény és dac kettőssége, amit híres *Contra spem spero!* (remény nélkül reménykedem) című verse is kifejez. Ugyanakkor már korai költészetében megjelenik a „Prométheusz-lázadás” gondolata, a zsarnoksággal dacoló hős eszménye, ami egész életművén végigvonul.⁴⁰

Különösen drámai műveiben teremtett új irodalmi formát: a drámai költemény műfaját ő emelte klasszikus szintre az ukrán irodalomban.

Leghíresebb darabja a „Лісова пісня” (1911), amely ötvözi a színpadra szánt dialógusos formát a lírai költészettel. Drámai költeményként, pontosabban dráma-tündérajátékként (драма-феєрія) van meghatározva, amely műfaji hibriditása miatt különleges helyet foglal el az ukrán irodalomban. Ez a műfaj az európai romantika és szimbolizmus jellegzetességeit egyesíti, ugyanakkor szorosan kapcsolódik az ukrán folklór világához. Az alkotás különlegessége a fantasztikus és valós világ határának elmosódása, valamint az, hogy Ukrajinka mély filozófiai, etikai kérdéseket dolgoz fel az ember és természet viszonyának tükrében.⁴¹

³⁹ Леся Українка (1871-1913) - українська письменниця, поетеса, драматург, публіцист, перекладач, громадський діяч: бібліографічний покажчик до 140-річчя з дня народження / Упоряд.: О.М. Сергієнко. — Запоріжжя: ЗНУ, 2011. — 50 с.

⁴⁰ Уо.

⁴¹ Черкес Н.: Фольклорна глибинність творчості Лесі Українки як засіб формування української національної пам'яті. Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю „Ідеологія національної аристократії“ (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки), 25–26 лютого 2021 року. — Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. — С. 100–107.

3.3. A mű története és háttere

A mű cselekménye vidéki erdőségeiben játszódik, ahol a látható realitás mögött ott él a láthatatlan erdei szellemlények közössége. A természet szabadsága és szépsége kerül szembe az emberi társadalom korlátaival és földhözragadságával.

Az író képzetét a népi legendák és balladák alakjai népesítik be, s ezt a gazdag belső világot mesterien építi bele a dráma szövetébe.

A „Лісова пісня” valódi értékét a műfaji határok átlépése adja: egyszerre olvasható tündérmeseként és filozofikus drámaként, így minden korosztály és értelmezői réteg számára tartogat mondanivalót.

A cselekmény középpontjában Мавка (Móka), az erdei lány és Лукаш (Lukás), a falusi fiú tragikus szerelme áll. Móka a mítoszok és néphit világából érkező tündérlény, egy gyönyörű erdei nimfa, aki a természet megtestesült lelke. Ártatlan, tiszta lelkű teremtmény, akinek gondolkodását nem korlátozzák az emberi társadalom szabályai. Ő a szabadság, a tiszta szépség és feltétlen szeretet jelképe a műben. Személyisége fejlődésen megy keresztül: az eleinte gondtalan erdei tündér a szerelem hatására emberi lelkületet ölt, megtapasztalja a szenvedést, a féltékenységet és az önfeláldozást is.⁴²

Lukás ezzel szemben egyszerű ember, egy fiatal falusi zenészlegény, aki furulyajátékával elbűvöli Mókát. Benne az emberi világ kettőssége mutatkozik meg. Lelkének egy része vonzódik a természet szépségéhez és Móka szerelméhez, másrészt azonban alá van vetve a falu konvencióinak, anyja és a közösség elvárásainak. Amikor a nyomás és a hétköznapi vágyak (biztonság, föld, család) erősebbnek bizonyulnak, Lukás elárulja Mókát, egy Kilina nevű falusi lányban keres vigaszt és praktikus boldogulást. Árulása végzetes: a megbántott erdei tündér lelkét mintha megölnék – jelképesen fűzfává változik, mozdulatlan, szomorú fává, amelyben csupán halványan él tovább szelleme. Lukásra is kiszabja azonban büntetését az erdő: miután elhagyja Mókát, (Лісовик) Erdőnlakó, az erdő szelleme haragjában farkassá változtatja a fiút egy időre, hogy megtapasztalja az emberi lét elvesztését. A végkifejletben Lukás ráébred hibájára, lelki megtisztuláson megy át, és újra furulyájába fújva próbálja visszahívni elvesztett szerelmét. Ekkor Móka szellemalakja – immár megszabadulva a testi lét korlátaival – utoljára megjelenik neki. A fiú bocsánatot nyer, de Móka emberként már nem térhet vissza; örökre az erdő lelkévé válik, aki azonban halhatatlan, akárcsak a természet.⁴³

⁴² Leszja Ukrajinka: Erdei rege. Tündérvjáték 3 felvonásban; ford. Kótyuk István; Intermix, Ungvár–Bp., 1993 (Kárpátaljai magyar könyvek)

⁴³ Uo.

3.4. A „Лісова пісня” – Erdei rege: keletkezésének háttere

A két világ minden alakja élő és hiteles; a kritika kiemeli, hogy Ukrajinka úgy festette meg ezeket a mitikus figurákat, „ahogyan Polisszja népének ősi képzelete látta őket”, teljes életet és érző lélektant adva nekik.⁴⁴

A mű mélyen az ukrán népi kultúrában, különösen a Volhínia vidéki folklórban gyökerezik. Leszja Ukrajinka gyermekkorának jelentős részét töltötte Volhínia erdős tájain, ahol szülei a néphagyományok tiszteletére nevelték. Édesanyja néprajzkutatóként is ismert volt, meséivel és gyűjtött népmondáival már korán elbűvölte Leszját. Nem véletlen, hogy a fiatal Leonyidát (Leszja beceneve családjában) már kislánként megragadták az erdei tündérek történetei.

Egy levelében maga Ukrajinka meséli, hogy gyermekként holdfényes éjjeleken kiszökött az erdőbe, és azt várta, hogy megjelenjen előtte egy „mavka”, annyira hatottak rá a hallott népmesék. Képzeletében már ekkor megfogant a későbbi drámai költemény hősnője – szavai szerint „régem fejemben hordtam már azt a Mavkát”⁴⁵, csak az alkalomra várt, hogy papírra vesse történetét. Ez az alkalom 1911-ben jött el, amikor a kaukázusi gyógykezelés magányában honvágya támadt szülőföldje erdei iránt. E személyes élményalap garantálja a mű hitelességét: Ukrajinka nem könyvekből merítette ezeket az alakokat, hanem gyermekkori emlékeiből és a nép ajkán élő mondákból.⁴⁶

⁴⁴ Черкес Н.: Фольклорна глибинність творчості Лесі Українки як засіб формування української національної пам'яті. Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю „Ідеологія національної аристократії“ (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки), 25–26 лютого 2021 року. — Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. — С. 100–107.

⁴⁵ Уо.

⁴⁶ Уо.

IV. A „ЛІСОБА ПІСНЯ” ÉS ERDEI REGE KRITIKAI ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA

4.1. Szereplőnevek és karakterjellemzők

A szereplők neveinek fordítása az egyik legszembetűnőbb eltérés az eredetihez képest.

A mű szereplői két csoportra oszthatók – az emberi világ alakjaira és a természetfeletti erdőlakókra. A mitikus szereplők nevei nagyrészt megváltoznak a fordításban, míg az emberi szereplők neve kisebb módosításokkal megmarad.

Mítoszi alakok és funkcióik – a fordító a szereplők tulajdonságait nem változtatta meg, csupán a nevüket adaptálta:

Mavka (Móka) – A főhősnő erdei nimfa neve Mavkáról Mókára módosult. Jellemében alapvetően nincs változtatás: a fordításban is ugyanaz a kíváncsi, szeretetre vágyó, szabad lelkű lény.

A móka szó magyarul tréfát, játékot jelent. Ezzel a fordító egyrészt egy könnyen kiejthető, rövid nevet ad, másrészt utal a lény játékos, vidám természetére. A név jelentésbeli áthangolás, hiszen a Mavka szó önmagában nem jelent mókát, ám Kótyuk e beszédes névvel igyekszik a magyar olvasóhoz közelebb hozni a figurát.

Fontos, hogy Móka nyelvhasználata magyarul is tükrözi naivitását és természetközelségét – például egyszerű, tiszta mondatokat mond, tegeződve, míg a falusi emberek (mint Lukás anyja) nyersebb, prózaibb nyelvet használnak.

Az Erdőlakó (Лісовик) ugyanúgy atyáskodó, szigorú erdei figura marad, aki óvja Mókát Lukástól.

A Vízitündér (Русалка) csábítóan éneklő vízi leány, a Mezőtündér flörtölő, kacér. A tündér szó beemelésével a fordító a magyar népmesék világát idézi meg, ahol a tündérek ismerősek az olvasónak. Bár a ruszalka inkább sellőre vagy vízi nimfára utal, a tündér szó használata szélesebb értelemben elfogadható, és a hozzá illesztett jelző (vízi-, mező-) pontosítja a lény természetét.

Перелесник – tűzszelemszerű lény az eredetiben, akit a magyar fordítás Tündelevény néven említ. A szó nem létezik a magyar nyelvben önmagában, mégis érthető és költői.

Hasonló eljárás figyelhető meg Водяник esetén is: a fordításban Vízbenlakó néven szerepel. Így a vízi szellemet sem hagyta meg idegen szóval, hanem a funkcióját leíró magyar nevet adott.

Пропасниця (Hideglelés) – betegségdémon a műben, néma szereplőként van jelen. A hideglelés régies kifejezés a váltólázra, borzongással járó betegségre. Ez esetben a fordító létező magyar szót talált az ukrán folklórlényre, megőrizve a jelentést és a hangulatot is.

Hasonló precizitással alkotta meg A Hét Ínség alakot a Злидні (nyomorúságot, ínséget megszemélyesítő, csoportban megjelenő ártó lények) fordítására. Az ukránban a zlidni többes számban álló fogalom (sok nyomorúság), amit a magyar néphit nem ismer így: „A több szereplő képében megjelenő ínség, nyomor a Hét ínség nevet kapta a fordításban, mivel az elvont főnév többese a magyarban szokatlan, a hét számnevet pedig gyakran használjuk fokozó, nyomósító szerepben.”⁴⁷

„A féktelen tavaszi vízár megtestesítője: »Aki gátakat ront«, valamint a föld félelmetes mélyének szelleme: »Aki sziklában ül« — az eredetiben is ilyen (nyilván nyelvi tabu szülte) körülírás.”⁴⁸

A Suty (Кущ) pedig egy kicsiny ördögfióka, aki bajt okoz. A Suty név külön említést érdemel, – „...a magyar fülnek túl játékos és a csiklandozás hangulatfestő képzetét kelti, ezért változtattam meg...”⁴⁹ – akinek a nevét Kótyuk hangutánzó szóval helyettesítette.

A Boldogság allegorikus alakja (az eredeti Доля) a fordításban a boldogságot, mint fogalmat személyesíti meg. Itt a névválasztás kicsit eltolódik az eredeti „sors/jó szerencse” jelentéstől, de érthetőbbé teszi a magyar közönségnek. Az eredeti szó a sorsszerű szerencsét jelentette. A Boldogság magyarul inkább személyes boldog állapotot. Az ukránban talán a végzet elhagyása is kihallatszik. A magyarban Boldogság inkább afféle szerelem-szimbólum. Emiatt Lukás története a fordításban nem a sorssal száll szembe, hanem a saját boldogságát tékozolta el.

Érdekes módon az emberi szereplők neveinél a fordító ellenkező stratégiát követett. Az emberek nevei megőrzik idegen hangulatukat.

Лукаш nevét Lukás alakban adja vissza, ami kiejtésben az eredetit követi – ahelyett, hogy a hasonló hangzású magyar Lukácsra változtatná.

Ezzel jelzi, hogy Lukás nem magyar falusi, hanem egy idegen világ része, mégsem idegeníti el a magyar olvasót túlságosan.

Az idős nagybácsi Дядько Лев a fordításban Lev apó lett. A keresztnév (Lev) változatlan maradt, csak a funkciót jelölő „apó” került hozzá. Ő afféle közvetítő a két világ

⁴⁷ Leszja Ukrajinka: Erdei rege. Tündérvjáték 3 felvonásban; ford. Kótyuk István; Intermix, Ungvár–Bp., 1993 (Kárpátaljai magyar könyvek), 1993:307

⁴⁸ Uo. 306 o.

⁴⁹ Uo. 307 o

között: tapasztalt erdőpásztor, aki ismeri és tiszteli az erdei szellemeket. Lev apó bölcsessége és a természet tisztelete iránti elköteleződése a fordításban is erősen jelen van.

Hasonlóan Килина nevét Kilina formában hagyja. Ez csak annyit változott, hogy a magyar helyesírás szerint (i-vel) írta le. Kilina jelleme – számító, féltékeny, menyecske. A Kilina névvel Kótyuk jelzi a karakter idegenségét Mókához képest.

Ez a kettősség tudatos: a fordító ezzel megkülönbözteti a hétköznapi emberi világot a tündéri erdei világtól.

A szereplők neveinek adaptációja növeli a mű érthetőségét és élvezetét a magyar olvasó számára, miközben a karakterek tulajdonságai és az eredeti szándék nem sérül.

Eredeti ukrán kifejezés / név	Jelentése / szerepe	Magyar fordítás (Kótyuk)	Adaptáció jellege
Мавка	Főhős, erdei tündér	Móka	Új magyar név teremtése (játékos hangulatú szó)
Перелесник	Tüzes csábító erdei szellem	Tündelevény	Új magyar név teremtése (tündér + lény, fényre utal)
Дядько Лев	Lukás apját betöltő szereplő, idős erdőlakó ember	Lev apó	Rokonnév magyarosítása („apó” a nagybácsi helyett)
Лукаш	Falusi fiú, férfi főszereplő	Lukás	Eredeti hangzás megőrzése magyar írással
Килина	Falusi fiatalasszony, özvegy (Lukás kedvese)	Kilina	Eredeti név átírása magyarosan (idegen hangulat megőrzése)
Русалка	Vízi tündér (tóban élő nimfa)	Vízitündér	Kategóriamégfeleltetés
Русалка польова	Mezei tündér (gabona közt élő nimfa)	Mezőtündér	Kategóriamégfeleltetés
Водяник	Víziszellem	Vízbenlakó	Leíró fordítás (a lény lakhelye alapján)
Потерчата	Keresztleletlenül meghalt gyermeklelkek (2 kis lidérc)	Kispogányok (ketten)	Kulturális ekvivalens teremtése (pogány = keresztleletlenül)
Куць	Rosszindulatú kisördög	Sutty	Hangulatfestő új név

Пропасниця	Hidegtelelés, váltóláz (néma szereplő)	Hidegtelelés	Fogalom magyar megfelelője (archaikus betegségnév)
„Той, що греблі рве”	tavaszi árvíz- szellem (Prológus)	„Aki gátakat ront”	Leíró fordítás
„Той, що в скалі сидить”	halálszellem (Móka halálának jelképe)	„Aki sziklában ül”	Leíró fordítás
Злидні	Nyomorúság- démonok (többes számú lények)	Hét ínség	Kulturális megfelelő kreálása
Доля	Sors, szerencse megszemélyesítője	Boldogság	Fogalom jelentésének átértelmezése

1. számú táblázat. *A nevek alakulásai a fordításban.*
Saját szerkesztés

4.2. Kulturális utalások és folklórmotívumok

A „Лісова пісня” tele van ukrán folklórmotívumokkal és hiedelmekkel, amelyek szervesen épülnek be a cselekménybe.

A természetfeletti szereplők gazdag mitológiai háttérrel vonultatnak fel, mindegyikük az ukrán néphit ismert alakja: a mavka-figura az ukrán mondákban is megtalálható erdei tündér, akit gyakran a természet csodálatos, de emberre is veszélyes megtestesítőjének tartanak.

A mítoszok szerint ezek a lények a vízbe fulladt lányok vagy a keresztleletlenül elhalt lánygyermek lelkeiből születnek újjá. Egy széles körben elterjedt hiedelem úgy tartja, hogy már a megjelenésük is rettegést kelt, mivel hiányzik a hátuk, és hátulról láthatóak a belső szerveik. Ugyanakkor nem minden forrás ábrázolja őket félelmetesnek: több vidéken nimfaszerű szépségként tartják számon a mavkákat, akik hosszú, kibontott hajjal élnek a vízben, ritkábban az erdőben vagy a buja fűvű mezőkön. Az ukrán hagyományban a mavkához még számos egyéb hiedelem kapcsolódik: alapvetően pusztító rémalakként tekintenek rá, aki vesztüket okozhatja azoknak, ha nem tartják be a vele kapcsolatos tilalmakat. Előfordul azonban, hogy a folklórban egy saját édesanyja által meggyilkolt, kiszolgáltatott lényként jelenik meg, aki időnként segítséget kér az emberektől.⁵⁰

⁵⁰ Sarnyai Csaba: *Az alapvető szláv mitológikus képzetek metamorfózisai a XX. századi orosz prózában.* Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2010

Ukrajinka azonban a kegyetlen folklórmotívumot átértelmezte, hiszen Móka az ő művében nem gonosz lidérc, hanem érző, szeretetre képes lény, aki az emberi lélek magasztos oldalát jeleníti meg.

Az erdei szellemek „közösségéhez” tartozik Erdőnlakó, az erdő öreg szelleme, aki az erdő apjaként vigyáz a rendre. Bölcs és tekintélyes, aki óvja Mókát, de haragja félelmetes, ha a természet törvényeit megszegik. Vízbenlakó, a vízi szellem az erdei tó ura – mogorva, embergyűlölő lény, aki a tavát és annak lakóit védi. Leánya, a Vízitündér (Ruszalka) csábító, de halálos a halandókra. A ruszalkák szintén elterjedt szereplői a szláv folklórnak – a műben való megjelenésük hűen tükrözi a népi képzeletet.⁵¹

Perelesznyik, a lidércfény-szerű erdei tűzszellem, tüzes ifjú alakjában tűnik fel – a néphit szerint a lányokat elcsábító, lángként röpködő ördögi lény, aki Mavkát is táncba hívja.

Kuc a házi manó vagy kis ördög, aki a falusi portán garázdálkodik.

A Hét Ínség, a rontást hozó nyomorúság-démonok. Ők akkor törnek elő, amikor Lukás anyja dühében megátkozta saját családját („Hogy jönne rátok egyszer a hét ínség!”⁵²), mire valóban feltűnnek és rátelepednek a házra, szerencsétlenséget okozva.

A dráma számos kulturális utalást tartalmaz az ukrán paraszti életre és szokásokra is. Megjelenik például a hagyományos erdőtisztelet: Lev apó óva inti Lukást, hogy ne sértse meg az erdő szellemét – utalás az erdőirtás és a természet megsértésének tabujára. A darabban fontos szerepet kap Lukás furulyajátéka, amely népi dallamokkal varázsolja el Mókát; e zenei motívum utal az ukrán népzene erejére. Móka és Lukás szerelme magában hordozza a népmesék emberfiú és tündérleány motívumát.

A mű bővelkedik ukrán népi hiedelmekben és mitológiai alakokban, amelyeket Kótyuk István igyekezett a magyar olvasó számára is átélhetővé tenni. Rámutat, hogy az ukrán hiedelemvilág számos alakjának: „A magyar hiedelemvilágban sincsenek nekik megfelelő analógiák, s ez nehéz helyzet elé állítja és magyarázatra kényszeríti a fordítót.”⁵³ Ennek ellenére a magyar verzióban szinte minden folklórelemet megtalálunk, az adaptációk során néhol magyarázó jelleggel fordított, máskor párhuzamot vont magyar hiedelmekkel.

A szöveg magyarul is érzékelteti a Volhíniai erdő különlegességét; Kótyuk meghagyta a helyszínt, nem ültette át a történetet pl. Bereg-vidéki erdőbe vagy más magyar tájra.

⁵¹ Uo.

⁵² Leszja Ukrajinka: Erdei rege. Tündérvjáték 3 felvonásban; ford. Kótyuk István; Intermix, Ungvár–Bp., 1993 (Kárpátaljai magyar könyvek), 1993:250

⁵³ Uo. 306 o.

Az ukrán kultúrában a ruszalkák és mavkák ismertek, de a magyar közegben ezek kevésbé. Kótyuk ezért a ruszalkákat tündérként, a mavkát pedig tündérleányként vagy a Móka néven nevezi.

A műben többször előfordulnak olyan tárgyak vagy jelenségek, mint a „conілка” (síp, furulya) vagy a „вінок” (virágkoszorú, amelyet Móka visel, illetve amit a mezőtündér fon). A fordító ezeket a magyar szövegben is érthetően adja vissza: Lukás furulyája fontos motívum marad – egyszerűen furulyaként szerepel, hiszen ez a hasonló hangszer a magyar népzeneben.

Amikor ukrán gonoszúzó növényről esik szó, Kótyuk a tárnicsot használja, amely a magyar népi gyógyászatban is ismert növény, így kulturálisan megfelelteti az eredetit. A lényeg megmarad, de a konkrét utalás magyar kontextusban is érthető.

A harmadik felvonás tele van népi szófordulatokkal, főleg az anyós és Kilina civódásában. A fordító ezeket magyar népi szólásokkal helyettesíti, hogy a hangulat ugyanaz maradjon. Példa erre az átok a házban: „Hogy jönne rátok egyszer a hét ínség!”⁵⁴ Az eredetiben is szerepel hasonló átok, Kótyuk tehát nagyon jól eltalálta a megfelelőjét, ráadásul így összecseng a színen kívül kimondott átok a színpadon ténylegesen jelen lévő Hét Ínséggel.

„Anya: Van férfi, aki melletted kibírná?

Te nyomorúság! Felfalattál mindent
a kölykeiddel, ami volt a házban.

Hogy jönne rátok egyszer a hét ínség!

Kilina: Hát jöjjön, no – de arra, aki hívta!”⁵⁵

„Мати: Який би чоловік з тобою всидів?

Бідо напрасна! Що було — то з’їла
з дітинськими своїми, — он, сидять! —
бодай так вас самих посіли злидні!

Килина: Нехай того посядуть, хто їх кличе!”⁵⁶

A második felvonásból vett idézetben éles konfliktusnak lehetünk tanúi az emberi szereplők között, a részlet kiválóan példázza a népi szófordulatok és az erőteljes érzelmi töltetű beszédmód használatát, valamint azt, ahogyan a fordító az ukrán népi kifejezéseket magyar megfelelőikkel ülteti át.

⁵⁴ Uo. 250 o.

⁵⁵ Uo. 250 o.

⁵⁶ Uo. 251 o.

A magyar szövegben Lukás anyja szájából szinte szikráznak a kemény szavak, a „nyomorúság” (’szerencsétlenség’) itt szitokszó. Az ukrán eredetiben nagyjából ’te csapás/istencsapása’ értelemben használatos – ezt a fordító jól visszaadja, mert mindkettő arra utal, hogy Kilina egy bajkeverő, szerencsétlenséget hozó személy az anya szemében.

A csúcspontja ennek a veszekedésnek az átok. A szólást a fordító egy jellegzetes magyar népi átokformulává alakította. Ezzel a fordító megőrizte a folklórmotívumot, de magyar kontextusba helyezte.

Másik példa a népi dorgálásra, amikor Kilina lustálkodik, anyósa ezt veti oda: „Aludnál el örökre... Hogy soha fel ne ébrednél!”⁵⁷

Emellett az anyós a Mókát elhagyó fiát ostromozva használ magyar közmondást: „akár kenyérre lehetett voln’ kenni”⁵⁸ – mondja Mókáról, vagyis olyan jólelkű volt. Ezt az eredetiben máshogy hangzik, de a fordító egy magyaros fordulattal helyettesítette. Így a folklór jellegű nyelvezet átültetése nagyon sikeres: a célközönség számára ismerős népi stílus jön át, nem érződik idegennek a szereplők beszéde.

Tehát a népi szimbólumok mind jelen vannak a fordításban, többnyire közérthető magyar megfelelővel.

4.3. Nyelvi és kulturális adaptációk a szövegben

Kótyuk István fordítása érzékenyen alkalmazkodik a magyar nyelvhez és a célközönség kulturális hátteréhez. Számos kifejezés és név módosult, hogy a magyar olvasó számára érthető és érzékletes legyen.

Már a címben megfigyelhető egy fontos adaptáció: az eredeti cím „Лісова пісня” (szó szerint Erdő dala vagy Erdő éneke) helyett Kótyuk Erdei rege-ként adja meg a mű címét. Ezzel a fordító a dal fogalmát egy a magyar folklórban is ismerős műfajra, a regére cseréli, ami a magyar olvasó számára a népi-legenda hangulatot közvetlenebbül érzékelteti.

Ahol a nyers fordítói hűség akadályozta volna a befogadást, Kótyuk rugalmasan alkalmazkodott. Ilyen volt a nevek magyarítása. A névváltoztatások mind azt mutatják, hogy a fordító vállalta a név megváltoztatását annak érdekében, hogy a név jelentése vagy hangulata célnyelven is működjön.

⁵⁷ Uo. 246 o.

⁵⁸ Uo. 248 o.

A stílus regisztereiben van eltérés: a tündérszereplők beszéde poétikusabb, míg az embereké hétköznapiabb. Ezt a fordító következetesen hozza.

A mű előjátékában az olvasó azonnal belecsöppen a mitikus erdővilágba, ahol olyan folklórszereplők jelennek meg, mint a víz körül garázdálkodó „Aki gátakat ront” – azaz a gátakat széttörő vízi szellem – és a csábos Vízitündér (Русалка).

„„Aki gátakat ront””: Hol voltál, beste?

Vízitündér: Álmodoztam egész éjen

át — terólad, szép legényem!

Sűrű könnyeket hullattam,

ezüst kupába felfogtam,

s mire ideértél hozzám helybe,

színig telt a búmnak kelyhe...”⁵⁹

„„Той, що греблі рве””: Що ти робила?

Русалка: Я марила всю ніченьку

про тебе, мій паниченьку!

Ронила сльози дрібнії,

збирала в кінви срібнії,

без любої розмовоньки

сповнила вщерть коновоньки...”⁶⁰

A fenti párbeszédben a fordító egy erős, archaikus hangulatú magyar szidalmat („beste” = gonosz bestia) használ, mely jelzi a beszélő fölényes, fenyegető hangnemet. Az ukrán eredetiben ugyanezt a hangnemet a „Що ти робила?” (Mit műveltél?) egyszerű kérdése fejezi ki, ami kevésbé sértő; itt a fordító tudatosan regiszterváltással élt, erősebb kifejezést választva a durvaságának érzékeltetésére.

A Vízitündér válasza mindkét nyelven költői szépségű. Daloló rímekben fogalmaz: magyarul sorai páros rímekkel csengenek össze („éjen”–„legényem”, „hullattam”–„felfogtam”, „helybe”–„kelyhe”), akárcsak egy népdal vagy varázsének.

Ukránul népdalszerű formulák tűnnek fel (pl. „сльози дрібнії... срібнії” – apró könnyek, ezüstös edények), ami az ukrán folklór lírai hangvételt idézi.

A magyar fordítás a „búmnak kelyhe” kifejezéssel archaikus hangot üt meg, ami illik a tündéri lény emelkedett stílusához, és utal a lény nem emberi, poétikus beszédmódjára.

⁵⁹ Uo. 14 o.

⁶⁰ Uo. 15 o.

A főszereplő, Móka megszólalásai is tele vannak érzelmes kifejezésekkel, felkiáltásokkal, kérdésekkel, amelyek a naivitást és rácsodálkozást fejezik ki: „Nem néma itt az erdőn senki, semmi.”⁶¹ – mondja ámulattal Lukásnak, mikor az csodálkozik, hogy beszél a virág, a madár. Az eredetiben: „У лісі ж немає німого нічого.”⁶² – ezt a fordító pontosan adja vissza. Ugyanakkor Lukás anyjának szavai ridegebbek, prózaibbak: „Adjad csak azt a sarlót...”⁶³ mondja türelmetlenül Mókának, amikor aratni tanítja – a fordítás itt is remekül tükrözi a parasztasszony pattogós modorát.

„Lukás: Hogy tudsz beszélni!

Móka: Szívesen figyelsz rám? (...)

A te furulyád ékeesebb beszédű.

Játssz nékem, én meg ringatom magam!.

(...)

Móka: Milyen édes hangzat!

Mennyire felzaklat!

Szétfeszíti fehér keblem, kitépi a szívem!”⁶⁴

„Лукаш: Як ти говориш!

Мавка: Чи тобі так добре? (...)

Твоя сопілка має кращу мову.

Заграй мені, а я поколишуся.

(...)

Мавка: Як солодко грає,

як глибоко крає,

розтинає білі груди, серденько виймає!”⁶⁵

Az első felvonásban található fenti részlet Lukás és Móka első meghitt találkozását örökíti meg. Itt szembesülünk először élesen az emberi világ és a tündérvilág nyelvi és kulturális különbségével. Lukás, a fiatal parasztleány eleinte egyszerű, hétköznapi nyelven szólal meg, ezzel szemben Móka már ebben a párbeszédben is költőibben fejezi ki magát. Szinte dalolva kéri, hogy Lukás zenéljen neki, hiszen a zene szebben szól a szavaknál.

Archaizálás és népi nyelvhasználat is keveredik benne, akárcsak az eredetiben, amely polisszijai nyelvjárási elemeket, népdalfordulatokat elegyít a költői ukrán nyelvvel.

⁶¹ Uo. 56 o.

⁶² Uo. 57 o.

⁶³ Uo. 180 o.

⁶⁴ Uo. 62 o.

⁶⁵ Uo. 63 o.

A fordító archaizáló szóhasználata főleg a párbeszédekben tűnik fel. Kótyuk következetesen használja a régies személyes névmásokat és igeragozásokat, például néked a neked helyett, te helyett kend; különösen Lukás anyjának beszédében, pl. „Csakhát a húgommal nehéz kijönni: asszonytermészet. Próbáltam már így, úgy, nem lehet véle zöldágra vergődni...”⁶⁶ vagy „Ideje voln’ a tehenet megfejni!”⁶⁷ – tipikusan népies beszédre utal. A fordítás tehát bevezet néhány ilyen ejtésbeli jelzést, amitől a dialógus természetesebb a parasztasszony karakterének.

A második felvonásban Lukás és Móka konfliktusa is jellemző példa erre. Lukás zokon veszi, hogy Móka féltékeny az emberekre. Az eredetiben Lukás indulatosan közli, hogy ha Móka akarja megszabni, ki jöhet hozzájuk, akkor inkább visszamegy a faluba. A fordítás ezt hiteles magyar népi stílusban adja vissza: „...ha ezentúl mindig tőled kell megkérdeznem, hogy ki járhat hozzám s ki nem, hát jobb, ha mindenestül visszaköltözöm a faluba újra... Nem fogok néked itt kuksolni, mint a csapdában a róka.”⁶⁸ A párbeszéd dinamizmusa és érzelmi töltése a fordításban is érvényesül, de a szóhasználat a magyar népiességhez igazodik (pl. kuksolni szó, néked archaikus névmás).

A fordító gyakran magyar szólásokat, idiomatikus kifejezéseket alkalmaz, hogy az eredeti hangulatot visszaadja. Pl. amikor a magyar szövegben azt olvassuk Kilinától, hogy „Nem én paktálok itt a szellemekkel!”⁶⁹, is egy magyaros megoldás – a „paktál” ige és a „szellemekkel” kifejezés magától értetődő a magyar babonás nyelvben, noha az eredetiben más szavakkal volt kifejezve:

„Я з кодлом лісовим не накладаю...”⁷⁰

Az idiomatikus fordítások természetessé és gördülékennyé teszik a szöveget. Segít megőrizni a mű költőiségét és autentikusságát – hiszen a dráma párbeszédei így magyarul is természetesen hangzanak, mintha eredetileg is magyarul íródott volna, ugyanakkor megőrzi az eredeti jelentéstartalmat és hangulatot.

Vagy amikor Tündelevény csodálkozva kérdez vissza, Kótyuk a népies „Mi a ménkü?”⁷¹ felkiáltást használja. Ez a kifejezés a magyarban afféle indulatos rácsodálkozás, amely jól illeszkedik a fordítás folklorisztikus-stilizált nyelvezetébe, noha az eredetiben ilyen konkrét szó nem szerepel.

⁶⁶ Uo. 196 o

⁶⁷ Uo. 246 o.

⁶⁸ Uo. 192 o.

⁶⁹ Uo. 278 o.

⁷⁰ Uo. 279 o.

⁷¹ Uo. 80 o.

Emellett találunk olyan megszólalásokat, mint „Hagyj békén!”⁷² ne bánts értelemben, amely közvetlen és modern magyar fordítása Móka tiltakozásának, mégis természetesebben hat a magyar olvasónak, mint egy archaikusabb formula. Összességében Kótyuk fordítása megőrzi a népmesei-archaikus ízt, például régies szavakkal (pl. „jöjj iziben!”⁷³ – azaz gyere azonnal) és népies fordulatokkal.

A jellegzetes tárgyak és ruházat terén Kótyuk magyar megfelelőket használ az eredeti fogalmakra. Például a polisszjai parasztviselet részei: постоли (bőrből készült saru) – a fordító magyar népi terminussal adja vissza: „lábán bocskor”⁷⁴ (azaz bocskor, hagyományos paraszti lábbeli).

Hasonló példa az első tavaszi virágok említése, a magyar szöveg friss kankalint említ, míg az eredeti szövegben nincs konkrét virág, hanem „Я піду квітчати дрібним р'ястом коси...”⁷⁵. Így a szerző a magyar olvasónak is ismerős tavaszi virágot adaptál a műbe.

A fordító arra is törekedett, hogy az eredeti mű lírai szépségét és népiességét átmentse. Gyakori technikája a ritmikus, alliteráló magyar nyelv használata. Például amikor a Tündelevény a hegyi tündérekről szóló vízióját meséli, Kótyuk így fordítja a sorokat: „Nővéreim várnak, a hegyi tündérek, kik szabadon szállnak, a rét fűvén szilaj körbe-táncot járnak, villámként cikáznak.”⁷⁶

Ezek a sorok részben rímelnek a -nak végződéssel, és a belső ritmusuk is érzékletes. Bár az eredetiben pontos rímszerkezet nincs, a fordító a magyar nyelv lehetőségeit kihasználva zenei elemekkel pótolja az esetleges formai eltérést.

A metaforák és költői képek megőrzése vagy módosítása külön figyelmet érdemel. A fordító túlnyomórészt megőrzi az eredeti metaforákat – ahol változtatás van, ott is a célhatás megtartása a lényeg.

Az anyós dicsérő hasonlatánál a fordító egy magyar közmondást használ (Mókát „akár kenyérre lehetett volna kenni”⁷⁷), míg az eredetiben más kép szerepel.

Például az „erdő alján finom zöld fátyol”⁷⁸ kép hű párja az ukrán „тонким зеленим серпанком”⁷⁹ leírásnak. Ugyanakkor volt példa arra, hogy új metaforát vitt be: a fentebb említett részhez tartozik a „brokátba, karmazsinba öltözött”⁸⁰ kifejezés az őszre, ami

⁷² Uo. 76 o.

⁷³ Uo. 74 o.

⁷⁴ Uo. 36 o.

⁷⁵ Uo. 87 o.

⁷⁶ Uo. 80 o.

⁷⁷ Uo. 248 o.

⁷⁸ Uo. 36 o.

⁷⁹ Uo. 37 o.

⁸⁰ Uo. 212 o.

eredetileg aranyról és bíborszínről szólt. A brokát és karmazsin magyarban mesebelibb hangulatot kelt.

Elmondható, hogy Kótyuk István tudatosan adaptálta a kulturális elemeket. Ahol szükséges, magyaráz, ahol lehet, magyarít (például a folklórban gyökerező képeket és szokásokat magyar megfelelőikkel adja vissza).

4.4. Műfaji sajátosságok és a szimbolika megőrzése

Leszja Ukrajinka Erdei rege című műve drámai költemény, amely a lírai költészet és a színpadi dráma sajátos elegye.

A mű három felvonásból áll, melyek a tündérdráma műfaji jegyeit hordozzák. A tündérdráma olyan színpadi mű, amelyben a valóságos szereplők mellett tündéries, természetfeletti lények lépnek fel, és a cselekmény részben a mesés-fantasztikus világban játszódik.

A fordítás megőrzi ezt a strukturális jelleget és a leírások költőiségét. A mű szerkezetét, felvonásbeosztását, de még a dalbetétek sorszámozását (a furulyadallamok 6., 7., 8. dallamként való jelölését) is megtaláljuk a fordításban, ami azt sugallja, hogy a fordító még az apró részleteket is átültette. Tehát hű az anyaghoz, nem egyszerűsítette le a történetet, nem hagyta el a nehezebb részeket sem. Emellett hű maradt a mű lírai dráma jellegéhez: a dialógusok szöveghűségén túl a hangulatok, váltások mind követik Ukrajinka művének ívét.

Az eredeti mű kevert verselésű, előfordulnak jambikus vagy daktilikus sorok, mások népdal-szerűek. Kótyuk sokszor a magyaros ütemhangsúlyos verselést alkalmazza, ami a magyar fül számára természetesebb. Például a dialógusokban gyakran előfordulnak felező nyolcasokra emlékeztető sorok. Amikor Erdőnlakó dühében megtöri a varázsát, egy rövid sorral korholja Mókát: „Не гідна ти дочкою лісу зватись!”⁸¹ Ennek fordítása „Nem vagy méltó az erdő lánya lenni!”⁸² – mindkettő határozott, ütemes kijelentés. A magyar változat hangtanilag is kemény és az l alliteráció és a hangsúlyos szótagok visszaadják a korholás erejét.

⁸¹ Uo. 232 o.

⁸² Uo. 232 o

Például a második felvonás elején a magyar szöveg is lírai leírással indul: „Késő nyár. A lombok sötétzöld színébe imitt-amott már őszi aranyárga vegyül...”⁸³ – ez szinte szó szerint közvetíti az eredeti hangulatot.

A drámai szerkezet mellett a műfaj sajátossága, hogy a dialógusok verses formában íródtak.

Ugyanígy Móka híres monológja a végén, amikor lángoló fűzként jelenik meg Lukás előtt, tele van költői képekkel a tüzről, lélekről és öröklétről – ezek a fordításban is lírai formában szólalnak meg.

A tündérdráma jellegzetes elemei, mint a természet megszemélyesítése és a mesebeli próbatételek, mind jelen vannak: Móka és Lukás szerelmének próbája, az emberi világ normái vs. az erdei szabadság konfliktusa, a varázslatos átváltozások, mind a műfaj keretei közé tartoznak. A fordítás ezeket a struktúrákat változtatás nélkül veszi át.

Az Erdei rege gazdag szimbolikája a fordításban is tetten érhető, bár kisebb módosításokkal. A természet és évszakok szimbolikája a mű alappillére. A tavasz az újjászületés és a szerelem szimbóluma – Móka felébredése és találkozása Lukással tavasszal történik. A nyár a kiteljesedés és egyben a megpróbáltatások ideje – a második felvonás nyári bősége közepette jelennek meg a konfliktusok (a házépítés, az emberek érkezése). Az őszi és tél a hanyatlás, elmúlás jelképe – a harmadik felvonásban Lukás hűtlensége, Móka szenvedése és a tragédia teljeseedik ki. A fordítás megőrzi a felvonások ezen szimbolikus évszak-hangulatát a leírásokban.

A természeti szimbólumok – melyek a mű lényegét adják – magyarul is ugyanúgy jelen vannak.

Például amikor Móka a nyírfát saját hűgának nevezi, mert az erdei szellemek testvérükként tekintenek a fákra, a fordításban is testvérként utal rá.

Móka így kiált Lukásra, aki megsebezni készül a nyírfát: Ne bánts! Ne bánts! Ne vágd a fát! Ne ölj!⁸⁴, „...Ne tedd! Hisz az a vére! Ne szomjúhózd az én nővérem véré!”⁸⁵

A lényeg, hogy a vér-motívum és a testvér-fa szimbólum magyar változatban is megmarad.

A mű alapmotívumai – mint a szabad lélek és a szerelem, illetve a természet és civilizáció konfliktusa – változatlanul átjönnek. Lukás és Móka szerelmének kibontakozása ugyanazzal a lírai finomsággal történik, a fordító például megtartja a szemszín-változás

⁸³ Uo. 142 o.

⁸⁴ Uo. 50 o.

⁸⁵ Uo. 52 o.

jelképét: Lukás ámulva figyeli Móka szemét, amint hangulatával együtt színe is változik „...De zöld már, pedig olyan volt színe, mint az égnek... Most pedig szürke, szürke, mint a felhő. S most átváltozott tiszta feketére, vagy tán barnára.”⁸⁶

A szimbolikus alakok – Boldogság és a Hét ínség – tovább erősítik a mese végén a mondanivalót: Boldogság kíséri Mókát a befejezésben, míg a Hét Ínség Kilináék nyakán marad – a fogalmak magyar neve is előrevetíti az igazságszolgáltatást.

Móka a természet lelkét testesíti meg – fiatal, szépséges erdei tündér, akinek egész létezése a szabadságot, szépséget és érzelmi tisztaságot jelenti. Lukás, a két világ közti híd, hisz vonzódik a természet szépségéhez (furulyázik, szereti Mókát), de emberi gyarlóságai és társadalmi normák visszahúzzák. Kilina a földhözragadt anyagi világ jelképe: önző és féltékeny, ő testesíti meg azt a csábítást, amely Lukást visszavezeti a konvencionális életbe.

Lev apó a bölcs öreg figura, aki ismeri mindkét világ törvényeit – az ő szájából hangzanak el tanulságos gondolatok az elmúlásról és természetről.

Az Erdőnlakó az erdő szelleme, afféle természet-apa figura, aki a rendet vigyázza a mágikus világban.

A harmadik felvonásban a késő őszi és a közeledő tél képei dominálnak, amelyek a boldogság elmúlását, a halál közeledtét szimbolizálják. „Borús, szeles őszi éj. A hold elhaló sárga visszfénye elvész a kopasz lombok káoszában”⁸⁷ – áll a fordításban.

A kopár erdő „fekete sörtéje”⁸⁸ és a farkasüvöltés mind a természet baljós erejét érzékeltetik. Ezek a képek az eredetiben is megvannak, a fordító hűen átültette őket magyarra: az erdő fekete sörtéje metafora például az ukránban is megjelenik „чорнії щетини.”⁸⁹

A tisztáson feltűnő két fontos motívum – egy nagy fatönk és egy frissen hantolt sírhalom – jelképes jelentésűek. A százéves tölgyfa tönkje az egykor életerős természet és talán a bölcsesség pusztulását jeleníti meg. Az eredetiben ugyanez a kép szerepel, amit a fordítás pontosan közvetít. A sírhalom pedig egy konkrét halálra utal.

A harmadik felvonás elején Móka gyászruhában jelenik meg: „fekete ruha és sűrű szürke fátyol van rajta, csak a keblére tűzve piroslik egy kis bangitafürt.”⁹⁰ Ez az öltözet a gyász és halál árnyékát jelzi, ugyanakkor a keblén lévő piros bangita (калиновий пучечок)

⁸⁶ Uo. 54 o.

⁸⁷ Uo. 228 o.

⁸⁸ Uo. 228 o.

⁸⁹ Uo. 229 o.

⁹⁰ Uo. 228 o.

még a benne élő élet-szikrát, a szeretet emlékét szimbolizálja. А калина az ukrán kultúrában a lányok, a szerelem és a hazaszeretet jelképe; a fordító megtartotta ezt a motívumot.

A Hét Ínség később épp ezt a piros bogyófüzért követeli Mókától – „A bangitafürtöt, amit a szíved fölött viselsz! .. Add azt!”⁹¹ –, mintegy a maradék élet és szeretet elragadására törekedve. E jelenet erős szimbolikája, hogy a szeretet jelképére, pályáznak, azaz Lukás és Móka szerelmének utolsó „vérző” emlékét vennék el.

Boldogság a harmadik felvonásban személyesen megjelenik Lukás előtt, mint elhagyott, megszemélyesített szerencséje. Boldogság alakja a remény és a lelkiismeret hangja: emlékezteti Lukást arra, mit veszített. Panaszos szavai költői dalformában hangzanak el a fordításban is: „Tavasszal erre jártam, s az ösvény mentén jelnek... / Kezem merev a fagytól, megdermedt minden porcikám...”⁹² – sóhajt Boldogság a hóban botorkálva. E lírai sorok emlékeztetnek, hogy tavasszal (az I. felvonás idején, mikor Lukás Mókára talált) még virágzott a boldogság, de mostanra a tél hidege dermesztette meg.

A zene kiemelt fontosságú: Lukás furulyája a lélek és a szabadság hangja.

Színpadi utasításból tudjuk, hogy Móka dalára „felel” az erdő: megszólal a kakukk, a fülemüle, nyílnak a virágok. A tavasz ébredését látjuk: a természet a zene hatására elevenedik meg. Ez a gyönyörű szimbólum azt fejezi ki, hogy Móka és a természet egyek, a zene pedig közvetítő köztük és az ember között. Lukás furulyája életre kelti a tavaszt, Móka pedig szavakba önti a természet ujjongását és saját felindultságát. A fordító e képeket a színpadi leírásban híven sorolja: „A tavaszhívogató hangjaira ráfelel a kakukk, majd a fülemüle, kibontja szirmait a vadrózsa, fehérlik a bangita virága, a galagonya szégyenlősen rózsállik, még a levéltelen, fekete kökény bokor is zsenge virágokat bont.”⁹³

Később, amikor Lukás elhagyja Mókát, a furulya elhallgat – Lukás elveszíti lelkének poétikus részét. A hangszer „csak játék” lett, nem lélekdallam (Lukás anyja szavaival: „Nem lenne még a játékból elég? Csak furulyázol, te meg, munka vár!”⁹⁴). A zene, mint szimbólum tehát végigkíséri a művet, és a fordító mind a lírai magasztalását, mind a hiányát érzékelteti. A furulya varázslatos hangja tehát a fordításban is katalizátorként működik, akár csak az eredetiben, és a „dal” szimbolikája – ami a mű címében is ott volt – a fordított műben is jelen van, ha nem is a címben, de a szövegben.

⁹¹ Uo. 242 o.

⁹² Uo. 290 o.

⁹³ Uo. 62 o.

⁹⁴ Uo. 142 o.

Boldogság megmutatja Lukásnak, hová rejtette egykor a furulyát, melyet Móka adott neki. A színpadi utasítás szerint Lukás „megtalálja a fűzfásipot, amit eldobott, felveszi”⁹⁵, majd a nyírfa (Móka megtestesült alakja) felé indul vele. Ahogy a fordító írja: „Az ő szerelme nem múlik el többé, tovább él a fűzfában, a belőle készült furulyában és zeng, zeng örökké. Lukás pedig mindenét és mindenkiét el veszve belehal a boldogtalanságba.”⁹⁶

A magyar fordításban ennek a momentumnak a hatása ugyanolyan katartikus, mint az eredetiben: a természet (zene) veszi át a szót, lezárva a drámát egy örök érvényű dallal.

4.5. Érzelemkifejezés és lélektani mélység

A dráma szereplőinek belső érzelmi világa rendkívül árnyaltan jelenik meg az eredeti műben, és a magyar fordítás ezt a finomságot megőrzi. Kótyuk István ügyelt rá, hogy a karakterek érzelmi reakciói, lelki rezdülései a fordításban is plasztikusan, átélhetően szólaljanak meg. Móka alakja esetében ez különösen fontos, hiszen ő a mű lelke: érzelmei a természettel harmóniában, de az emberi világ által sebzetten hullámszerűen. Például amikor a harmadik felvonásban hosszú küzdelem után újra találkozik Lukással (akit Erdőnlakó bosszúból farkassá tett, de Móka visszaváltoztatott emberré), a lelkében kavargó remény és fájdalom keveréke gyönyörűen átjön. Móka elmeséli Erdőnlakónak, hogyan tért magához a kővé dermedt álomból Lukás üvöltésének hallatán: „Ha tudnád, ó, hogyha tudnád, mily rettenetes volt... Aludtam, kába álomba kövültem... Fölébresztett a szánalom: szívemben lobogva lángolt... s én újra szabad lettem.”⁹⁷ Ezek a sorok hűen tükrözik Móka iszonyatát, együttérzését, majd elszánt erejét a szabaduláshoz. Az eredetiben Móka hasonló kifejezésekkel él: „як страшно то було...”, „мій жалъ... зірвав... я вирвалась...”⁹⁸. Azáltal, hogy Kótyuk magyarul is részletesen kibontja ezeket a belső történéseket, Móka lelki mélysége nem sekélyesedik el a fordításban.

A dialógusokban megnyilvánuló érzelmek árnyalataira is figyel a fordító. Vegyük például Erdőnlakó és Móka beszélgetését, amikor Móka megfeddi Lukás megbüntetéséért.

⁹⁵ Uo. 292 o

⁹⁶ Uo. 305 o.

⁹⁷ Uo. 232 o.

⁹⁸ Uo. 233 o.

Eredetiben Móka indulatosan, de bánattal mondja: „Ти визволив мене своїм злочином.”⁹⁹ – „Gonosztetteddel te szabadítál meg.”¹⁰⁰

Majd: „Не радій, бо я його порятувала... знайшла я тєє слово чарівне, що й озвірілих в люди повертає.”¹⁰¹ – „Ne örülj, mert megváltottam ettől őt. Szívemben megtaláltam a varázsszót, amely farkasból őt emberré fordította.”¹⁰²

A „Ne örülj” felszólítás és a „gonosztetted” szó a magyarban is Móka felindultságát jelzi – Kótyuk nem finomította, nem enyhítette Móka érzelmi kitörését. Sőt, a „megváltottam őt” kifejezéssel (ami az ukrán „megmentettem” helyett kissé emelkedettebb hangú) még hangsúlyosabbá teszi Móka hősiességét és szeretetét. Ez azt mutatja, hogy a fordító nem tompítja, inkább kiemeli a szereplők érzelmi motivációit.

A szereplők finom érzelmi rezdülései közül Móka gyásza és szeretete a legmeghatározóbb. Lev apó halálhírére Móka fájdalma a magyar szövegben megrendítő: „Ó, hogy zokog, egyetlen jóbarátom, a szívem érted! Áztatnám e hantot, életre keltő könnyem hogyha lenne, nevelnék rajta örökké virító virágokat.”¹⁰³ – kiált fel. Az ukrán sor „Ой, як же плаче серце по тобі, єдиний друже мій!”¹⁰⁴ ugyanezt a síró szívet említi. Kótyuk ráerősít a zokog ige használatával, így a gyász pillanatát a fordítás talán még érzelmesebbé teszi. Ez a tendencia máshol is észlelhető: a fordító olykor az érzelmi töltést fokozó szót választ.

Amikor Móka a Hét ínséggel kerül szembe, fél, hiszen saját vérét (életerejét jelképező bangitafürtöt) követelik tőle a démonok. Amikor végül nekiesnek, a leírás magyarul is erőteljes: „tépázni kezdik [a bangitafürtöt]..., acsarkodnak, mint a kutyák.”¹⁰⁵ Jól visszaadja az eredeti „гризуться ... і гарчать, як собаки”¹⁰⁶ sorokat.

Ez fontos lélektani momentum, hiszen Móka ekkor szembesül azzal, hogy az emberi világ nyomorúsága szó szerint felemésztheti őt.

Lukás érzelmi fejlődése és válsága is árnyalt a műben, és ezt a fordítás sem egyszerűsíti le. A harmadik felvonásban Lukás eleinte megtört ember, majd a Boldogság látomása és Móka furulyahangja rádöbbeneti elveszett szerelmére.

„**Kilina:** Egy karó volt ott, kizöldült, kihajtott.

⁹⁹ Uo. 231 o.

¹⁰⁰ Uo. 230 o.

¹⁰¹ Uo. 231 o.

¹⁰² Uo. 230 o.

¹⁰³ Uo. 238 o.

¹⁰⁴ Uo. 239 o.

¹⁰⁵ Uo. 242 o.

¹⁰⁶ Uo. 243 o.

Úgy nő itt, mint a vízben – sok az eső.

Kisfiú: De miért nem fújja? Játsszon!

Lukás: Furulyázzak?..

(...) A furulya (a 8. dallam megismétlésekor) Móka hangján megszólal:)

„Milyen édes hangzat!

Mennyire felzaklat!

Szétfeszíti fehér keblem, kitépi a szívem!”¹⁰⁷

„**Кирина:** Стирчав кілок вербовий та й розрісся.

Тут, як з води, росте – таже дощі.

Хлопчик: Чому ви-те не граєте?

Лукаш: Заграти?..

(...)Голос сопілки (при повторенні гри на сопілці мелодії №8) починає промовляти словами).

„Як солодко грає,

як глибоко крає,

розтинає мені груди, серденько виймає...”¹⁰⁸

A harmadik felvonás idézete a dráma csúcsponti jelenetéből való, ahol a természetfölötti és az emberi világ végleg összeér. Lukás rádöbben, hogy felesége helyett igazi szerelmét, Mókát – aki időközben fűzfává változott – vesztette el, és mindezt a zene segítségével ismeri fel. Ez az idézet számos kulcsmotívumot sűrít magába: a zene varázserejét, a természet szimbolikáját, a fordítás kreatív megoldásait a mágikus elemekre, valamint az érzelmi tetőpont kifejezését.

A gyermeki szó kimondja, amit Lukás is érez: hiányzik a furulya hangja, a zene. Lukás tévován megismétli: „Furulyázzak?..”. Ez a pillanat fontos lélektani fordulópont: Lukás, aki elhagyta Mókát és elfordult a zenétől, most visszanyúl a muzsikához.

A fűzfa maga Móka transzformációja – az életfa és a lélek szimbóluma. A furulya, amely ebből a fából készült, Móka hangját és lelkét hordozza. Amikor a furulya megszólal, az a jelképe annak, hogy Móka szerelme és fájdalma tovább él a természetben és a művészetben (a zenében).

„**Móka:** Nem! nem! Én élek! S fogok is örökkön!

Mi itt szívemben él, az halhatatlan.”¹⁰⁹

¹⁰⁷ Uo. 276-278 o

¹⁰⁸ Uo. 277-279 o.

¹⁰⁹ Uo. 224 o.

„**Мавка:** Ні! Я жива! Я буду вічно жити!

Я в серці маю те, що не вмирає.”¹¹⁰

Móka felismeri saját halhatatlan lelkének erejét. Az idézett sorokban kijelenti, hogy mégsem halt meg.

A lélektani mélység ebben a jelenetben abban rejlik, ahogyan Móka a teljes reményvesztettség pereméről emelkedik a spirituális beteljesülésbe. A magyar fordítás hűen tükrözi ezt az ívet: a kétségbeesett tagadásból indul, majd az öntudat és öntudatosság kinyilvánításán át eljut a transzcendens igazság kimondásáig.

A magyar fordítás megőrzi a szereplők érzelmi árnyaltságát és a dráma mélységeit. Ahol szükséges, Kótyuk stilisztikailag is kiemeli az érzelmeket (erősebb jelzővel vagy igével), de nem egyszerűsíti le azokat.

Móka továbbra is költőien összetett lélek marad: egyszerre törékeny és erős, szenvedélyes és önfeláldozó. Lukás büntudata és ráeszmélése is átjön, mint a karakter fejlődési ívének betetőzése. A fordító tartózkodik attól, hogy az érzelmeket a magyarban direktebbé tegye a kelleténél; inkább az eredeti szimbólumok és gesztusok meghagyásával dolgozik.

Emellett a fordítás megőrzi a szimbolikus réteget is: a véráldozat jelene, Móka némasága (néma ajkáról felszabaduló szó) stb. mind megmaradnak, nem válnak sem túlmagyarázottá, sem homályossá. Ennek eredményeképp a dráma ugyanúgy többértelmű és mélylélektani hatású magyarul, mint ukránul.

A fordítás direktsége vs. szimbolikussága egyensúlyban van. A kultúraközvetítés itt tehát abban sikeres, hogy a magyar közönség ugyanúgy részesévé válhat a dráma érzelmi-hangulati hullámszásának és mélységeinek, mint az eredeti mű közönsége – a fordító tolmácsolásában Móka és Lukás története éppoly megindító, tanulságos és sokrétű, mint volt eredetileg.

4.6. Társadalmi és ideológiai háttér

Leszja Ukrajinka drámája egyszerre személyes és társadalmi allegória – az ember és természet viszonyán keresztül társadalmi normákat és konfliktusokat is bemutat. A fordítás hűen tükrözi ezeket a rétegeket, ugyanakkor néhány ponton a magyar szöveg hangsúlyai

¹¹⁰ Uo. 225 o.

árulkodóak. A természet és ember ellentéte világosan megjelenik mindkét nyelven Lukás családja és az erdei lények konfliktusában.

Az eredetiben Куць gúnyosan meséli, hogyan nem tudott együtt élni Lukás anyja és felesége az erdő szabályaival: „От сі баби зовсім не вміють жити як слід із нами, – папа продали, зрубали дуба. Зрушили умову.”¹¹¹ Kótyuk a magyarban kissé általánosabban, de hasonló éllel adja vissza: „E vászonnép nem tud velünk megférni: a fát kivágták, eladták a bakot, megszegve régi megállapodásunk.”¹¹² Itt figyelmet érdemel a vászonnép kifejezés, amely szó szerint vászon népet, azaz vászonruhás népséget jelenthet – a fordító ezzel utal a falusi parasztokra, szemben az erdei lényekkel. Ez a kifejezés nincs szó szerint benne az eredetiben, de Kótyuk fordításában frappánsan érzékelteti az erdei szellemek lenéző szemléletét az emberi világ iránt. A fordító tehát itt a társadalmi ellentétet a magyarban egy metaforikus megnevezéssel erősíti meg. Az erdő lakói a fordításban is úgy jelennek meg, mint akik jogosan haragszanak az emberi kapzsiságra és rombolásra. Suty monológja sorolja bosszúját: „Lovukat dögre hajsoltam... a Vízbenlakó alámosta már az ösvényüket, és a Kispogányok elrothasztották gabonájukat, a Hideglelés most is rázza őket... Itt az erdőben nem lesz életük!”¹¹³ Ezek a sorok szinte szó szerint követik az ukrán eredetit, amelyben a természetfeletti erők megbüntetik Lukás anyját és feleségét a környezet pusztításáért.

A műben megjelenő társadalmi normák és nemi szerepek ütközése is jól átjön a fordításban.

A nemi szerepek közötti feszültség – Móka, a független „erdei leány” és Kilina, a számító falusi asszony között – a harmadik felvonásban abban csúcsosodik ki, hogy Kilina a fűzfává változott Móka kivágására készül. Ezt a fordítás is érzékelteti majd a későbbi dialógusokban (Kilina indulata és féltékenysége a furulyából megszólaló hang miatt).

Ideológiai téren a fordító az eredeti mű szabadságeszményét és kritikáját is hűen közvetíti. Leszja Ukrajinka drámája a boldogságkeresés és elvesztés társadalmi okait tárja fel: a mindennapok gondjai, a vagyon utáni hajsza béklyózzák meg az embert.

Kótyuk István kiemelte, hogy a mű tanúsága szerint a boldogság elvesztésének társadalmi okai is vannak, nem csupán lelki okai. Így fogalmaz: „Az embernek a boldogságra hivatottságát megbéklyózza a mindennapok gondjaiból-bajaiból szülő kapzsiság,

¹¹¹ Uo. 239 o.

¹¹² Uo. 238 o.

¹¹³ Uo. 238-240 o.

haszonlesés, vagyonszerzés... A boldogság haszontalan, de anélkül nem érdemes, meg nem is lehet élni.”¹¹⁴

Ez a gondolat áthatja a fordítást is, mivel Lukás anyja és a falu világa megtestesíti e „haszonlesést”, míg Móka az ábrándok, az anyagtalan boldogság oldalán áll. Amikor Erdőnlakó szemére veti Mókának, hogy „Nem vagy méltó az erdő lánya lenni! Mert benned nem az erdők szabad lelke — a viskók szolgasága van!”¹¹⁵, magyarul is ugyanolyan erővel szól a kritika. Az eredeti „...бо в тебе дух не вільний лісовий, а хатний рабський!” kifejezés fordítása „a viskók szolgasága”, ami tömören fejezi ki, hogy Móka lelkét megérintette az emberi világ rabiga-szellemé.

A fordító tehát kiválóan adja vissza az ideologikus ellentétet: a természetben gyökerező szabadság és a társadalmi kötöttségek harcát. Ez a harc a mű végére tragikus tanulságokkal zárul – és a fordítás ennek interpretációját sem módosítja, sőt a nyelvi eszközeivel kihangsúlyozza a társadalmi háttér fontosságát abban, hogy a szereplők sorsa beteljesül.

4.7. Szövegkohézió és stilisztikai különbségek

Stilisztikailag Kótyuk kiegyenlítettebbé tette a nyelvezetet: az ukrán eredetiben erősen érződik a polisszjai nyelvjárás hatása a paraszti szereplők beszédében, míg a tündérek nyelve költőibb. A magyar fordításban is megvan ez a kontraszt, de talán enyhébb formában. A parasztok beszédét Kótyuk régiesebb köznyelvi stílusban adja (pl. „Vagy tán valóban Olyan szipirtyó vagyok?”¹¹⁶, „No én megyek, te pedig ahogy tetszik.”¹¹⁷

Ezzel szemben Móka és Tündelevény párbeszédei tele vannak lírai elemmel, tegező udvariassággal, érezhető bennük a versszerűség. A tegezés-magázás kérdését a fordító könnyen megoldotta, a tündérvilágban mindenki tegezi egymást, és Lukás is tegeződik Mókával a kezdetektől, míg anyját magázza.

Stílusbeli különbség főképp annyi van, hogy a fordítás magyar stílusnormákat követ. Nincs benne például olyan egyedi versmérték vagy ütem, ami az eredetiben esetleg az ukrán

¹¹⁴ Uo. 304 o.

¹¹⁵ Uo. 232 o.

¹¹⁶ Uo. 270 o.

¹¹⁷ Uo. 38 o.

nyelv sajátja. Ehelyett a fordító a magyaros ütemhangsúlyos lüktetést használja: űzi az alliterációt, a nyelv ritmusát. Esetenként archaizál – pl. „jöjj” a gyere helyett:

„...jöjj táncra vélem!”¹¹⁸

„Jöjj velem, repüljünk!”¹¹⁹

„...na jöjj, hívom anyádat...”¹²⁰

A fordítás narratív szerkezete és stílusa alapvetően követi az eredetit, de a nyelvi közeg különbségei miatt akadnak stilisztikai eltérések.

Szövegkohézió tekintetében Kótyuk fordítása folyékony és jól követhető. A jelenetek közti átmeneteket, a szereplők belépését és távozását ugyanúgy jelzi, mint az eredeti. Például amikor Lev apó és Lukás elhagyják a színteret, a fordításban is megjelenik egy leíró rész: „Elválnak. Lukás a tóhoz megy, eltűnik a nádasban, Lev tovább megy a parton, míg elrejtik a fűzfák.”¹²¹ – ez szinte tükörfordítása az eredetinek, biztosítva, hogy az olvasó értse, most a természetfölötti lények veszik át a színpadot.

A dialógusok szerkesztése is hű marad, a megszólalók sorrendje és a közbevetett cselekvések (pl. „(Elindul az erdő felé.)”¹²² – „(Подається до лісу)”¹²³, „(odamegy a nyírfához, suttogva)”¹²⁴ – „(підходить до берези, нишком)”¹²⁵, „(elindulnak egymás felé)”¹²⁶ – „(рушаючи одно до одного)”¹²⁷) a magyarban is ugyanott állnak, ahol az ukránban. Ez azt jelenti, hogy a fordító nem bontotta meg a dráma kohézióját, nem írt át jelenetstruktúrát – a változtatások inkább a nyelvi szinten történtek.

Stilisztikailag a fordítás megőrzi a mű lírai hangvételét, ám a nyelvi eszközök értelemszerűen a magyar hagyományhoz alkalmazkodnak. A 20. század eleji nyugat-ukrán nyelv archaizmusait, népi fordulatait Kótyuk 20. századi magyar archaizáló stílussal adja vissza. Ennek jelei a már említett kifejezések: „mi a ménkü”¹²⁸, „Ne kötekedj, mert — uccse —, hogy lebírlak!”¹²⁹

A cselekmény, a párbeszédnek lényegi tartalma, a szereplők jellege változatlan maradt a fordításban. A fentebb elemzett példák is mutatják, hogy Kótyuk igyekezett minél

¹¹⁸ Uo. 20 o.

¹¹⁹ Uo. 78 o.

¹²⁰ Uo. 286 o.

¹²¹ Uo. 40 o.

¹²² Uo. 86 o.

¹²³ Uo. 87 o.

¹²⁴ Uo. 102 o.

¹²⁵ Uo. 103 o.

¹²⁶ Uo. 122 o.

¹²⁷ Uo. 123 o.

¹²⁸ Uo. 80 o.

¹²⁹ Uo. 184 o.

többet átmenteni az eredeti szöveg elemeiből – legyen az egy költői kép, egy érzelemkifejezés vagy egy mitológiai utalás. Szinte szó szerint visszaadta a fontos mondatokat, pl. Mavka tiltakozását a fa védelmében, vagy az erdő szellemének intelmeit.

A névváltoztatások mind azt mutatják, hogy a fordító vállalta a név megváltoztatását annak érdekében, hogy a név jelentése vagy hangulata célnyelven is működjön. Ezt a stratégiát általában kulturális megfeleltetésnek nevezhetjük: a mitikus lényt a célkultúra valamely megfelelőjével helyettesíti (tündér, manó), illetve új nevet alkot, ami a célnyelvben kelt hasonló asszociációt (Móka).

A fordításban alig találhatók magyarázó lábjegyzetek vagy szövegen belüli magyarázatok – a szöveg maga próbál mindent elmondani. Például a Poleszje említése („ami a poleszjei férfiaknál általános”¹³⁰ – utalás Lev apó hosszú hajviseletére) megmarad ugyan, de nincs külön magyarázva, mi Poleszje – a fordító bízott benne, hogy az olvasó vagy érti, hogy egy tájegység, vagy anélkül is érthető a leírás lényege. Ez a hűség jele is, de egyben adaptáció: a szöveg nem terheli túl hivatkozásokkal az olvasót. Hasonlóan, a népdalrészleteket nem alakította át ismert magyar dallamokká – meghagyta őket a maguk egzotikumában, de lírai magyar szavakkal.

4.8. A fordító „láthatósága” – Kótyuk István hangja a fordításban

Lawrence Venuti fordításelméleti koncepciója nyomán beszélhetünk a fordító láthatóságáról vagy láthatatlanságáról. Egy fordítás láthatatlan, ha annyira simulékony és természetes a célnyelven, hogy az olvasó nem is érzi: fordítás. A fordító akkor „látható”, ha megoldásai, esetleges jegyzetei vagy stílusa felhívják magukra a figyelmet.¹³¹ Kótyuk István Erdei rege fordítása kapcsán több jel is utal arra, hogy ő nem teljesen rejtőzködő fordító, hanem határozott elveket követett és olykor alkotó módon nyúlt az eredetihez.

Először is, a nevek magyarítása önmagában a fordító jelenlétét jelzi. Amikor a magyar olvasó azt látja, hogy a tündérlány neve Móka, ez egyértelműen a fordító kreativitását tükrözi. Hasonlóképp a Hét ínség, Suttty, Tündelevény nevek mind fordítói újítások. Ezek a megoldások nem a forrás-, hanem a célnyelv felől motiváltak, így a tájékozott olvasó felismeri bennük a fordító kezét. Mondhatni, Kótyuk társszerzőként újratemtette a mű mitológiáját magyar nyelven. Ez a fajta fordítói alkotó jelenlét tipikus a

¹³⁰ Uo. 36 o.

¹³¹ Venuti, L. 1995. *The Translators' Invisibility. The History of Translation*. London: Routledge.

költői műfordításoknál (elég Arany János Shakespeare-fordításaira gondolni, ahol Arany sem rejtette véka alá nyelvi zsenialitását).

Kótyuk hangja felismerhető a nyelvi megoldásokban is. Például az altatódal magyarítása („Tente baba, tente...”¹³²) Ugyanígy a „ángyó”¹³³ ((nagy)néni megszólítás) használata Lukás anyja szájából arra utal, hogy a fordító a kárpátaljai magyar nyelvjárásokból merített (ahol a nénét vagy anyót ángyónak hívják). Ez olyan árnyalat, amit nem biztos, hogy egy magyarországi olvasó teljesen ért (bár a kontextusból kitalálható, hogy az anyósát szólítja így Kilina. Ezzel a fordító saját nyelvi közegét viszi bele a műbe, ami egyfajta bátor láthatóság.

A fordító személyes kommentárjai is hozzájárulnak „hallatni a hangját”. A kötet végén található utószó, nyíltan első személyben van írva: Kótyuk megosztja dilemmáit („Sokáig tanácstalan voltam... ezért változtattam meg... nem lehet olyan tökéletes, mint az eredeti, mégis azt hisszük...”¹³⁴ stb.). Ezek a vallomásos sorok egyértelműen láthatóvá teszik a fordítót a befogadó számára. Így Kótyuk dialógusba lép az olvasóval, kivezeti a kulisszák mögé.

A fordító stílusa egybevág a szerző stílusával – nem próbálta azt átformálni a saját képére. Mégis, a nyelvi invenciók, amiket belevitt, azt mutatják, hogy a fordító nem háttérmunkás csupán, hanem művészi partner. Ez a műfordítás ideális esete, amikor a fordító hozzáadott értéket teremt anélkül, hogy elvenne az eredetiből.

Kótyuk hangja halk, de határozott: ott van minden magyar mondat ritmusában, minden jól eltalált szóban és névben.

Az Erdei rege fordítása így egyszerre hűséges is és önálló alkotás is. Kótyuk István fordítói hitvallását talán a legjobban saját szavai summázzák: „az Erdei rege így, fordításban is élményt fog jelenteni az olvasónak.”¹³⁵ Ez arra utal, hogy számára az elsődleges a műélmény közvetítése volt, nem a szemantikai aprólékoskodás. Ennek érdekében vállalta, hogy néhol saját hangját is belevigye – épp annyira, amennyire a célnyelvi élmény megkívánta.

¹³² Leszja Ukrajinka: Erdei rege. Tündérvjáték 3 felvonásban; ford. Kótyuk István; Intermix, Ungvár–Bp., 1993 (Kárpátaljai magyar könyvek), 1993:10

¹³³ Uo. 176 o.

¹³⁴ Uo. 307-308 o.

¹³⁵ Uo. 308 o.

V. MAVKA, AZ ERDŐ ŐRZŐJE: A TRAGIKUS TÜNDÉRJÁTÉK ÉS AZ ANIMÁCIÓ-FELOLDOZÁS PÁRHUZAMA

Mavka, Az erdő őrzője című 2023-as animációs film Leszja Ukrajinka Erdei rege („Лісова пісня”) című drámáján alapszik, de számos új elemmel és módosítással teszi újjá a történetet.¹³⁶

Már a címben is szembetűnő a különbség, míg az ukrán animációs film a Мавка. Лісова пісня címet viseli, a magyar változat Mavka, az erdő őrzője címmel került a mozikba (lásd az 1. számú mellékletet).

Az eredeti dráma Erdei rege címe a természet spirituális dallamára utal – benne a fuvola, a természet zeneisége kulcsszerepet játszik. Az animációs film címe ezzel szemben Mavka, az erdő őrzője. Egyrészt személyesíti a címszereplőt, másrészt kiemeli a védelmezői vonalat, mivel Mavkát nem csak mint az erdő lelkét, hanem mint annak hivatalos őrzőjét mutatja be.

Az animációs film forgatókönyvét és dalszövegeit a mozgókép ritmusához és zenei világához igazítva újrafogalmazták, ezért a szinkronkészítők nem támaszkodtak a Kótyuk-féle szövegre.

Ennek oka lehet, hogy az animáció műfajában a dialógusok és dalok ritmusa, a kép és zene összhangja speciális megoldásokat igényel, amelyek eltérnek az eredeti drámai szövegformától.

Továbbá új elemek (karakterek, cselekménypontok) jelennek meg, így a fontosabbá válhatott a dinamikus, kortárs nyelvezet alkalmazása, mint a színpadi fordítás szó szerinti követése.

A magyar változatban megtartották a főhős eredeti nevét (Mavka), a férfihős ukrán Lukás nevét pedig Lukászként halljuk.

A párbeszéddek és a magyar dalszövegek igyekeznek visszaadni az eredeti lírai hangulatot – bár néhány fordítási megoldásban (például kulturális utalások vagy a természetkép megidézésekor) egyszerűsítés tapasztalható.

¹³⁶ Mavka, az erdő őrzője. 2023, rendezte: Oleh Malamuzh, Oleksandra Ruban. Vertigo Média Kft.

5.1. Új karakterek és szerepük. A főszereplők ábrázolásának változtatásai

Az animációs film több olyan szereplőt vezet be, akik az eredeti mesében nem voltak, így bővítve a mesevilágot és a cselekményt¹³⁷:

Hush – Mavka új „társa”. Vidám, állandóan zenélő kis lény, aki Mavka barátjaként ébreszti az erdőt. Az adaptáció elején Mavkával együtt köszöntik a tavaszt (az eredetiben nem szerepel ilyen figura.)

Lesh - Az erdő őrzője (az eredeti Erdőnlakóhoz hasonló figura), akit Mavka vált.

Frol – Kilina stílustanácsadója és kéme. Őt rendeli oda Kilina, hogy felügyelje Lukászt és kiszimatolja, vajon teljesítette-e a titkos küldetést (különleges levél megtalálását). Frol kiszúrja a bizonyítékot, és kulcsszereplője a borzalmas leleplezésnek. Az eredeti mesében Kilinának ilyen segítője nincs.

Ondina – vízi nimfa. A Szellemelek új őrzőt választanak az erdőnek, és Ondina épp riválisként jelenik meg: ő bírálná meg Mavkát, alkalmatlannak tartva a szerepre. (Az eredeti drámában nem volt ilyen párbeszéd vagy verseny a nimfák között.)

Ezek az új szereplők mind friss drámai szálakat adnak a történethez.

Az animációs film radikálisan átalakítja a két fő emberi karakter eredeti szerepét és motivációját:

Lukász (Lukás) – Leszja Ukrajinka művében Lukás egyszerű parasztember, aki nagyapjával házat épít az erdő közelében. Furulyamuzsikálással szórakoztatja magát, és nyitott szívvel közeledik Mavkához (lásd a 2. számú mellékletet). A felvételben Lukásznak nevezik, szegény sorsú zenész, beteg nagybátyjáról gondoskodik. Mindkét változatban naiv és jó szándékú: ő az, aki meggyőzi Mavkát, hogy nem feltétlenül rossz az ember.

Kilina – Az eredeti műben özvegyasszonyként bukkan fel, aki tökéletes menyasszonyjelöltet jelent Lukásnak az anyja szerint. Az animált filmben azonban főgonosszá lép elő (lásd a 3. számú mellékletet); valójában az öreg malom tulajdonosának felesége, aki meg akarja szerezni az erdő szívének erejét az örök ifjúságért. Kilina nyíltan a természet pusztítója, nem pedig csupán önző falusi nő. Az eredetiben voltaképpen nem rendelkezett efféle nagyívű tervvel és hatalommal.

A drámában Lukás anyja is szerepet kap, a filmben csak nagybátyja tűnik fel Leo névvel, a Lev helyett.

Leo bácsi – Lukász beteg nagybácsija.

¹³⁷ Uo.

A feldolgozás egyik legdrámaiabb újítása, hogy Mavka kifejezetten az erdő új őrzőjeként tűnik fel. Azt a feladatot kapta, hogy megvédje az erdőt és annak szent szívét – vagyis a fában lakozó Élet Forrását. Az elején Lesh, a régi erdőőrző, összehívja az erdei szellemeket, hogy új őrzőt válasszanak, mert már gyengülőben van.¹³⁸

Ezzel szemben az eredeti műben Mavka a természet szabadságát testesíti meg.

5.2. Párhuzamok és eltérések Ukrajinka műve és a modern adaptáció között

Már az adaptáció kezdete is eltér az eredetitől, míg a drámában Lukas furulyaszava ébreszti fel álmodó Mavkát, az animációs filmben Mavka – télutói álomból ébredve – saját kezdeményezésre indítja el a tavasz körforgását (lásd a 4. számú mellékletet).

Az alaphelyzet mindkét változatban hasonló – a természet lényének és az embernek tiltott szerelme – ám az adaptáció az eredeti drámai bánat helyett élesebb akcióelemeket és pozitív kimenetelt kínál. Míg az eredeti tragikus végkifejletben csak Mavka lelke él örökké, a feldolgozásban a szeretet (és a közös népdaltudat) által sikerül megállítani a pusztítást és helyreállítani a harmóniát.

Az adaptáció megtartja a szerelmi motívumot, de új konfliktusokat vezet be. Itt az erdővédelem a fő probléma: a gonosz Kilina ellenséggént lép fel, aki a mágikus fát akarja. Lukas vállalja a feladatot, pénzért cserébe (orvosságra Leo bácsinak), hogy előkerítse az erdőből a csodalevelet.¹³⁹

Ám Lukász és Mavka egymásba szeretnek. Kilina azt hazudja Mavkának, hogy Lukász elárulta az Erdő szívének hollétét. Emiatt Mavka úgy érzi, mindvégig becsapták, és emberi oldalát elárulták. Kilina ráadásul bezárja Lukaszt az újjáépített malom kastélyának pincéjébe, és a falusiakat is Mavka ellen hergeli.

A történet végén Kilina újabb csapást mér a természetre: kirobbantja a nyílt harcot az emberek és az erdei lények között. Csatával és drámai tetőponttal ér véget, Mavka felhasználja a rá ruházott hatalmat, és Aki a sziklában ül segítségét kéri, és pusztítani kezd. Lukász furulyazenéje menti meg, így végül béke születik.

Mavka és Lukász egymásra talál, az emberek és az erdei lények közösen új életet kezdenek. A tanulság így a szeretet, a közös megértés és a természet tisztelete felé tolódik el, szemben az eredeti tragikus – de tanulságos – ember-természet kapcsolat drámájával.

¹³⁸ Uo.

¹³⁹ Uo.

A dráma szövegében a megjelenítések legfőbb eszközei a költői metaforák és monológok, ezzel szemben a film a látvány és hang aktív közvetítésére épít.

Látványában erős ukrán népi motívumok fordulnak elő. Például a Búcsú fesztiválon Mavka hagyományos ukrán vyshyvanka ruhát ölt, és a színes kendő látható a falusi táncosokon, s népdalt énekelnek. Lukász egy medált ajándékoz Mavkának, mely négy rovásjelekkel jelképezi a természet négy elemét (föld, víz, tűz, levegő).¹⁴⁰

Egyes motívumok mindkét változatban felsejlenek. Például mindkét alkotásban fontos a természeti elemek tisztelete. Az animációban konkrétan megjelenik a Forrás fája, az erdő szíve, míg a színdarabban csak költői képekben érezhető a növényi lelkek jelenléte.¹⁴¹ A fuvola-motívum mindkettőben kulcsfontosságú – eredetiben Lukács furulyázása vonzza Mavka lelkét, az animált filmben Lukas gyógyító erővel is bír.

A feldolgozás a klasszikus erdei lényeket (nimfák, lélek-szellemek) ugyan megtartja, de új, látványos képességekkel ruházza fel őket és egy újszerű mitikus konfliktust (ember vs. természet) helyez a történet középpontjába.

Az eredeti tündérvjáték ihletként szolgált egy új, szabad fantáziával bővített műhöz. A döntés, hogy boldog befejezést adjanak (szemben a drámai tragédiával), vagy hogy világasítsanak bizonyos elemeket (villámló csaták, világító ragyogó erdők), mind azt mutatja, hogy a készítőik modern kontextusban és nemzetközi közönségre szabva mesélik el a történetet.

Az Erdei rege és a Mavka, az erdő őrzője üzenetei több ponton is találkoznak, de hangsúlyaik eltolódnak. Mindkét változatban előtérben van a természet tisztelete: az eredeti tanulsága szerint az ember csak úgy élhet békében az erdővel, ha nem csorbítja annak szabadságát. A filmben inkább a közösségi felelősség és megbékélés kerül előtérbe, a narratíva a környezetvédelemre helyezi a hangsúlyt.

Az animációs film értéke megőrzi az eredeti mű üzenetét, a természet iránti szeretetet és védelmet, valamint a szerelem erejét, melyek az Erdei rege művében is jelen vannak. A névhasználat és a szinkronhangok jól illeszkednek a történethez (a Mavka név használata és koncepciója is erőteljesen visszavihetők a folklór hagyományokhoz), és a magyar szöveg megfelelően közvetíti a mű tanulságait.¹⁴² Ám véleményem szerint művészibb lett volna, ha az animációs film készítői felhasználják Kótyuk István lefordított művét, mivel ez lehetőséget adhatott volna arra, hogy még inkább hű maradjon az eredeti mű hangulatához

¹⁴⁰ Uo.

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² Uo.

és stílusához. A fordítás gazdag nyelvezete és lírai kifejezőereje mélyebb érzelmi hatást gyakorolhatott volna a közönségre, miközben a folklór motívumok és a mesei elemek is még hangsúlyosabbá válhattak volna. A szinkron és a magyar szöveg így egy erősebb kulturális és művészeti kapcsolódást teremthetett volna a mű eredeti szellemiségével.

Összességében a magyar változat stilisztikája alkalmazkodik a közönség elvárásaihoz: bár kevésbé lírai, mint Kótyuk István fordítása, mégis képes átadni a történet lényegi mondanivalóját és mesés atmoszféráját.

ÖSSZEGZÉS

Magiszteri dolgozatom a műfordítás és a kultúraközvetítés kérdéseit vizsgálja Leszja Ukrajinka Erdei rege című drámai költeményének magyar változatában. A dolgozat célja bemutatni a műfordítás komplex folyamatát, a forrás- és célkultúra közötti kapcsolatok funkcióját, valamint a hűség kontra adaptáció kérdéskörét. A bevezető elméleti részben áttekintem a fordítás jelentőségét és a fordító interkulturális szerepét; idézve Kosztolányi és Octavio Paz nézeteit a fordítás természetéről, hangsúlyozva, hogy a műfordítás egyszerre kreatív alkotás és kulturális közvetítő folyamat.

A munka második része a magyar műfordítás hagyományát tárgyalja. Arany János Shakespeare-fordításaitól a Nyugat folyóirat különböző nemzedékeinek fordítói tevékenységéig ismerteti a magyarországi fordítói hagyományokat. Babits Mihály és Kosztolányi Dezső műfordítói nézeteit, valamint Rába György elméleteit is felvázolom, ezáltal kontextusba helyezve az Erdei rege fordításának helyét a magyar irodalomban. A következő rész a forrásművet és kulturális háttérét mutatja be. Leszja Ukrajinka „Лісова пісня” (1911) háromfelvonásos, lírai dráma, amely ötvözi a fantasztikumot és a színpadi elemeket. A cselekmény egy volhíniai erdőben játszódik, amely telis-tele van ukrán népi hiedelmekkel és mitológiai lényekkel: vízi lényekkel, erdei szellemekkel. Főszereplői Móka (az erdei tündér) és Lukás (egy falusi furulyás). A drámai konfliktus a tündér és a paraszti világ összeütközését jeleníti meg.

Ezután a dolgozat a magyar fordítást és a fordító, Kótyuk István munkáját mutatja be. Az elemzés beszámol Kótyuk életútjáról és fordítói hitvallásáról: említi, hogy a fordító utószavában nagyra értékelte Ukrajinka szabadság- és embereszményét, és igyekezett mindvégig hű maradni az eredeti hangulatához.

A legterjedelmesebb, elemző részben a fordítást több szempontból vizsgálom. Látható, hogy Kótyuk tudatosan választotta meg a szereplők magyar neveit. A mesebeli lények nevei magyar jelentésűek vagy hangzásúak, míg a falusiak neveit csak részben változtatta meg. Ezzel a módszerrel a fordító közelebb hozza a varázslatos világot a magyar olvasóhoz, ugyanakkor megőrzi a misztikus légkört. A névadással Kótyuk tudatosan elkülöníti a hétköznapi emberi és a tündéri világ nyelvezetét.

Az Erdei rege eredetije tele van ukrán folklórképekkel és hiedelmekkel. A fordító ezeket a motívumokat legtöbbször magyar megfelelőikkel vagy részletesebb kifejtéssel adja vissza. Például a Hét ínség démona magyarul is rosszindulatú betegséget hozó lényként szerepel, a boszorkányos Kuc házi manóvá válik. Kótyuk elősegíti, hogy a célközönség számára is

érthetőek legyenek az eredeti kultúra elemei, miközben a magyar szöveg gazdagon tükrözi az ukrán népi hagyományokat.

A fordítás megőrzi a mű lírai-drámás jellegét. A háromfelvonásos szerkezet és a versbe foglalt dialógusok mind jelen vannak a magyar változatban is. Az érzelmek és a lélektani összetevők is megőrződnek: Móka bánata, félelme és dicsősége átérezhető a magyar változatban, ahogyan Lukás fejlődése és lelki válsága is.

Összességében a dolgozat kiemeli a fordító kreatív és közvetítő szerepét. Az elemzések alapján megállapítja, hogy Kótyuk István fordítása nem passzív átültetés, hanem alkotó partneri viszonyt teremt az eredeti művel. Kótyuk István alkotótárs, nem pusztán nyelvi közvetítő: döntéseivel formálja az Erdei rege magyar változatát, hogy a célnyelvben ugyanaz a mesés hangulat keltse a varázst, mint az ukrán eredetiben. Fordítása híd a szláv és a magyar folklór között, hiszen a szláv szellemeket magyar irodalmi eszközökkel kelti életre, egyszerre megőrizve a költői szépség és a nyers realizmus erejét. Így az Erdei rege varázslatos világa és emberi mélysége hasonló módon azt az egyetemes élményt nyújtja a magyar olvasónak, mint az ukránnak az eredeti Лісова пісня-é.

IRODALOMEGYZÉK

1. Beregszászi Anikó és Hires-László Kornélia szerk.: *Meszelt falakon túl. Születésnap* köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport–Hodinka Antal Intézet, 2014.
2. Berszán István (2012): Irodalom és gyakorlás-kultúra. In: *Anyanyelvi Kultúráközvetítés* - 1. évf. 1. sz., 1-17
3. Burján Monika: *A fordításról való gondolkodás története Magyarországon 1787 és 1883 között*. Phd értekezés. Szegedi Tudományegyetem (SZTE), Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2003
4. Dupka György: *Kárpátalja Magyar személyi és intézmény-adattára*, Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.
5. Józán Ildikó 2009: *Mű, fordítás, történet. Elmélkedések*, Budapest: Balassi Kiadó
6. Kállay Géza: „Nem mintha már teljesen elégtelt volna dolgommal”: 1866: Arany János Hamlet fordításai, In *A magyar irodalom története: 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszácz Mihály és Veres András, a szerkesztők munkatársai Jeney Éva és Józán Ildikó, 491–510, Budapest: Gondolat Kiadó, 2007
7. Kántás Balázs (2013) *Szép-e minden, ami hűtlen? Rába György A szép hűtlenek és Józán Ildikó Mű, fordítás, történet című fordítástörténeti monográfiáinak szemléleti és elméleti összehasonlítása*. Kurácsi Folyóirat - Irodalmi és Kulturális Folyóirat 9.
8. Kappanyos András: *Bajuszbögre, lefordíthatatlan műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer*, Budapest, 2015
9. Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet arcképcsarnok – Kótyuk István Phd
<https://kmmi.org.ua/arckepcsarnok/irok-koltok/kotyuk-istvan-phd>

Letöltés dátuma: 2025.03.16.

10. Kárpáti Igaz szó 1998. „A szükség motiválta döntésemet” Beszélgetés az idén kitüntetett Kótyuk István docenssel. *Kárpáti Igaz szó*, 1998. április 7., kedd
11. Kosztolányi Dezső 1999: *Nyelv és lélek*. Osiris Kiadó, Budapest 1999:576. oldal
12. Lanstyák István: *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2006
13. Laszkács Ágnes 2015. Filmfordítás – nyelvi, művészi, kulturális közvetítés. *Apertúra* 10. évf. 2. szám.

[Filmfordítás – nyelvi, művészi, kulturális közvetítés | Apertúra](#)

Letöltés dátuma: 2025.03.15.

14. Leszja Ukrajinka: Erdei rege. Tündérajáték 3 felvonásban; ford. Kótyuk István; Intermix, Ungvár–Bp., 1993 (Kárpátaljai magyar könyvek)
15. Miklós Laura: A fordítás melankóliájáról. Jelenkor, 2017-07-26
<https://www.jelenkor.net/multkor/849/a-forditas-melankoliajarol#:~:text=ellent%C3%A9ben%20a%20Kosztol%C3%A1nyi%20Dezs%C5%91%20k%C3%A9pviselte,Ezek%20k%C3%B6z%C3%BCl%20eml%C3%ADtek%20n%C3%A9h%C3%A1nyat>
- Letöltés dátuma: 2025.05.02.
16. Pusztai-Varga Ildikó (2008): Műfordítók mint kulturális brókerek. Egy terminus útja a kultúrakutatástól a műfordításig. In: Klaudy Kinga (szerk.), *Fordítástudomány. Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*, Yellowstone-Nyomda Kft. Budapest, 2008. X. évfolyam, 2. szám
17. Pusztai-Varga Ildikó (2021): A műfordító hangja: a kultúraközvetítés személyes motivációi. In: Nagy, Sándor István (szerk.) *A nyelvtudomány aktuális kérdései: Tanulmányok Nyomárkay István emlékére*. Budapest, MTA Modern Filológiai Társaság 2021
18. Rába György 1969: *A szép hűtlenek (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai)*, Budapest: Akadémiai Kiadó
19. Ruttkay Kálmán (2002) „Klasszikus Shakespeare-fordításaink”, In *Összegyűjtött írások*, Budapest: Universitas, 9–31.,
20. Sarnyai Csaba: *Az alapvető szláv mitológikus képzetek metamorfózisai a XX. századi orosz prózában*. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2010
21. Sipos Lajos (szerk.): *Pannon enciklopédia – Magyar nyelv és irodalom*. Budapest, Dunakanyar 2000 Könyvkiadó, 2001.
22. Szegedy-Maszák Mihály: *Megértés, fordítás, kánon*. Pozsony, Kalligram kiadó, 2008
23. Venuti Lawrence 1995. *The Translators' Invisibility. The History of Translation*. London: Routledge.
24. Леся Українка (1871-1913) - українська письменниця, поетеса, драматург, публіцист, перекладач, громадський діяч: бібліографічний покажчик до 140-річчя з дня народження / Упоряд.: О.М. Сергієнко. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – 50 с.
25. УкрЛіб —бібліотека української літератури: ЛЕСЯ УКРАЇНКА
<https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=1752>

Letöltés dátuma: 2025.03.15.

26. Черкес Надія: Фольклорна глибинність творчості Лесі Українки як засіб формування української національної пам'яті. Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю „Ідеологія національної аристократії” (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки), 25–26 лютого 2021 року. — Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. — С. 100–107.

РЕЗЮМЕ

Моя магістерська робота присвячена питанням перекладу художніх текстів і культурної комунікації на прикладі угорського варіанту драми Лесі Українки «Лісова пісня». Метою дослідження є показати складність процесу літературного перекладу та способи передавання культурних особливостей оригіналу, а також розкрити проблему «вірності» джерелу порівняно з адаптацією. Для цього проведено порівняльний аналіз ключових уривків українського оригіналу і його угорського перекладу. У вступі викладено теоретичні основи перекладу і культурної трансляції – зокрема наголошено роль перекладача як інтеркультурного посередника.

«Лісова пісня» (1911) – драма-фесрія у трьох діях, що поєднує драматичний сюжет із поетичними моментами. Дія відбувається в старовинному волинському лісі, сповненому українським фольклором: водяними та лісовими духами, демонами (зокрема «Семеро злиднів»). Головні персонажі – лісова Мавка і селянський хлопець Лукаш – через свою заборонену любов відображають протистояння природи та людини.

Драма багата на символіку (дерево-сестра, кров як зв'язок між світами, весняне відродження тощо). У роботі підкреслено, що «Лісова пісня» глибоко вкорінена в українській народній традиції: твір виник на ґрунті волинських легенд, а сама авторка зазначала в примітках, що ліс символізує для неї свободу і вічність.

Угорський варіант здійснив Іштван Ковтюк – знаний закарпатський педагог, поет і перекладач. Окремий розділ праці присвячений його біографії та творчій позиції. У післямові до перекладу він звертається до ідеї свободи, збереженої в оригіналі, та підкреслює повагу до народної культури, яку він прагнув передати угорською.

Перекладач творчо трансформує імена, щоб зберегти їх смислове наповнення і звучання. Так, Мавка стає *Móka*, Лісовик – *Erdőlakó* («лісовий житель»), Русалка – *Vízitündér* («водяна фея»). Імена людей (Лукаш, Килина) змінено лише незначно (*Lukás*, *Kilina*). Це рішення спрощує сприйняття містичних образів угорцями і водночас зберігає казковий дух твору.

Твір наповнений українськими народними образами (лісові духи, пісні, традиційні вірування). Ковтюк переносить їх угорською через близькі за змістом відповідники або пояснювальні конструкції. Такі адаптації роблять угорський текст зрозумілим місцевому читачеві, зберігаючи при цьому ключові народні образи.

Переклад відтворює ліричний і музичний стиль оригіналу. Діалоги залишаються віршованими, а повтори і ритмічні формули плавно переходять на угорську мову. Перекладач чітко розрізняє мовні реєстри: міфічні герої говорять архаїчною, поетичною мовою, а селяни – жвавою, розмовною мовою. Цей контраст підсилює темпераменти персонажів і зберігає емоційну глибину сцен.

Наприкінці автор підкреслює творчий і посередницький вимір перекладу. Перекладач виступає тут не лише як «механічний» виконавець, а й як співтворець: стильові рішення Ковтюка (лексика, синтаксис, післямова) містять його авторське бачення. Зазначено, що сам перекладач у післямові розкриває свої мотиви та тлумачення. У результаті угорський «Лісова пісня» постає і вірним відтворенням оригіналу, і самостійним літературним твором, що ілюструє здатність перекладача поєднати культурний контекст двох народів і одночасно створити новий художній текст.

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet

Forrás: mafab.hu/

2. számú melléklet

Forrás: mafab.hu/

3. számú melléklet

Forrás: mafab.hu/

4. számú melléklet

Forrás: mafab.hu/

Звіт подібності

метадані

Назва організації

Hungarian College of Higher Education Ferenc Rakoczi II Transcarpathian

Заголовок

Lévai Aliz Mária_Magyar szak_Magiszteri dolgozat_2025-1-4-52

Науковий керівник / Експерт

Автор **Аніко Чурман-Пушаш**

підрозділ

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

4.59%

4.59%

КП 1

10.22%

10.22%

КЦ

25

Довжина фрази для коефіцієнта подібності 2

14907

Кількість слів

113725

Кількість символів

Тривога

У цьому розділі ви знайдете інформацію щодо текстових спотворень. Ці спотворення в тексті можуть говорити про МОЖЛИВІ маніпуляції в тексті. Спотворення в тексті можуть мати навмисний характер, але частіше характер технічних помилок при конвертації документа та його збереженні, тому ми рекомендуємо вам підходити до аналізу цього модуля відповідально. У разі виникнення запитань, просимо звертатися до нашої служби підтримки.

Заміна букв	Б	7
Інтервали	A→	0
Мікропробіли	␣	0
Білі знаки	Б	0
Парафрази (SmartMarks)	a	23

Подібності за списком джерел

Нижче наведений список джерел. В цьому списку є джерела із різних баз даних. Колір тексту означає в якому джерелі він був знайдений. Ці джерела і значення Коефіцієнту Подібності не відображають прямого плагіату. Необхідно відкрити кожне джерело і проаналізувати зміст і правильність оформлення джерела.

10 найдовших фраз

Колір тексту

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	НАЗВА ТА АДРЕСА ДЖЕРЕЛА URL (НАЗВА БАЗИ)	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	http://elartu.tntu.edu.ua:8080/stat/items_statistics.html	55 0.37 %
2	http://elartu.tntu.edu.ua:8080/stat/items_statistics.html	55 0.37 %
3	https://szegedy-maszak.hu/wp-content/uploads/2022/06/SZEGEDY_megertes.pdf	51 0.34 %
4	https://moly.hu/konyvek/leszja-ukrajinka-erdei-rege	47 0.32 %
5	https://md-eksperiment.org/post/20190518-lisova-pisnya	31 0.21 %

6	http://library.znu.edu.ua/ebooks/b_b_pokazhch_l_ukrayinka_25_02_2011.pdf	29 0.19 %
7	https://szegedy-maszak.hu/wp-content/uploads/2022/06/SZEGEDY_megertes.pdf	28 0.19 %
8	https://docplayer.hu/37132062-Szep-e-minden-ami-hutlen.html	25 0.17 %
9	https://ukrlit.net/lib/ukrainka/17.html	23 0.15 %
10	https://ukrlit.net/lib/ukrainka/17.html	21 0.14 %
з домашньої бази даних (0.00 %)		
ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ЗАГОЛОВОК	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
з програми обміну базами даних (0.00 %)		
ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ЗАГОЛОВОК	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
з Інтернету (4.59 %)		
ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ДЖЕРЕЛО URL	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	http://elartu.tntu.edu.ua:8080/stat/items_statistics.html	110 (2) 0.74 %
2	https://szegedy-maszak.hu/wp-content/uploads/2022/06/SZEGEDY_megertes.pdf	98 (4) 0.66 %
3	https://moly.hu/konyvek/leszja-ukrajinka-erdei-rege	80 (4) 0.54 %
4	https://ukrlit.net/lib/ukrainka/17.html	76 (5) 0.51 %
5	https://docplayer.hu/37132062-Szep-e-minden-ami-hutlen.html	69 (5) 0.46 %
6	https://kmml.org.ua/cikkek/arckepek/kotyuk-istvan-phd	45 (3) 0.30 %
7	https://md-eksperiment.org/post/20190518-lisova-pisnya	31 (1) 0.21 %
8	https://ukrlit.net/reader/10klas/40.html	29 (2) 0.19 %
9	http://library.znu.edu.ua/ebooks/b_b_pokazhch_l_ukrayinka_25_02_2011.pdf	29 (1) 0.19 %
10	https://uahistory.co/zno/step-to-vnz-textbook-ukrainian-literature-2013-spivak-full-course/52.php	21 (1) 0.14 %
11	https://www.schoolife.org.ua/93-2022/	17 (1) 0.11 %
12	https://studopedia.info/10-9206.html	16 (1) 0.11 %
13	http://kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/modern-trends_11_17.pdf	15 (1) 0.10 %
14	https://udvardy.adatbank.ro/index.php?action=nevmutato&nevmutato=Berde%20M%C3%A1ria	14 (1) 0.09 %
15	https://f-book.com/mi/index.php?chapter=M209ZENTALMO	13 (1) 0.09 %
16	https://www.academia.edu/83654338/A_ford%C3%ADt%C3%A1sr%C3%B3l_val%C3%B3_gondolkod%C3%A1s_t%C3%B6rt%C3%A9net_Magyarorsz%C3%A1gon_1787_%C3%A9s_1883_k%C3%B6z%C3%B6tt	12 (1) 0.08 %
17	https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40481/tezis1_gazdag_vilmos_nyelvtud.pdf	9 (1) 0.06 %

Список прийнятих фрагментів (немає прийнятих фрагментів)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ЗМІСТ	КІЛЬКІСТЬ ОДНАКОВИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
------------------	-------	---------------------------------------

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Я, Лійвої Аліз-Марія Едуардівна, підтверджую, що користувалась ChatGPT (<https://chat.openai.com/>) для створення коротких тез.

Я завантажила свою роботу в повному обсязі і ввела наступні дані 15 квітня 2025 року:

1. Створення короткого змісту (вступ, узагальнення, резюме) на основі вже написаної роботи у вигляді тез, які були використані як орієнтир.

Отримані таким чином дані були використані для доопрацювання та перероблення тексту з метою отримання кінцевого варіанту роботи.

Лійвої Аліз-Марія Едуардівна (s.k)